

OSÍDLENÍ, ZANIKLÉ VESNICE
A JEJICH PŘÍSLUŠENSTVÍ

Středověké osídlení Rokycanska a problematika zaniklých vsí

PAVEL VAŘEKA – LUKÁŠ HOLATA – PETR ROŽMBERSKÝ – ZDEŇKA SCHEJBALOVÁ

Abstrakt: Příspěvek prezentuje první souhrnné výsledky projektu zaměřeného na studium středověkého osídlení na území okresu Rokycany (Plzeňský kraj). Samostatná pozornost je věnována výzkumům vesnic zaniklých v 15. století, jejich poloze, velikosti, uspořádání, usedlosti a domu. Okrajově se zaměřujeme na problematiku zemědělství, exploatace a úpravy železné rudy ve vesnickém prostředí pozdního středověku, které bude předmětem dalšího vyhodnocení.

Klíčová slova: Středověké osídlení – zaniklá středověká vesnice – pozdně středověká usedlost a dům.

The Mediaeval Settlement of the Rokycansko Region and the Issue of Deserted Villages

Abstract: The contribution presents the first results of a project centring on the study of a mediaeval settlement in the Rokycany District (Plzeň Region). It concentrates on research into villages that ceased to exist in the 15th century, their location, size, layout, farmsteads and houses. Agriculture and the exploitation and processing of iron ore in the rural environment in the late Middle Ages are conveyed marginally and will be the subject of further assessment.

Key words: Mediaeval settlement – deserted mediaeval village – farmsteads and rural houses from the late Middle Ages.

1. Úvod

Se zájmem o archeologické památky z období středověku se na Rokycansku setkáváme již od první poloviny 19. století.¹ Také později byla věnována pozornost lokalitám zvláště z mladšího středověku, a to nejen archeology, ale do průzkumu Rokycanska se významnou měrou zapojili také regionální badatelé.² Mezi nejvíce sledované památky náležely vedle opevněných sídel zaniklé vesnice z pozdního středověku a časného novověku, jejichž úspěšné lokalizace nabídly cenné východisko pro další studium osídlení. Na starší bádání navázal v roce 2005 projekt plzeňské katedry archeologie, který se soustředil na vyhodnocení dosavadních poznatků a současně zahájil nový terénní výzkum využívající zejména nedestruktivních metod, do kterého byli v rámci semináře archeologie středověku a novověku ve velké míře zapojeni studenti (srov. Vařeka 2006; 2008, v tisku).³

K hlavním tematickým okruhům prezentovaným v tomto příspěvku se řadí studium topografie, struktury a dynamiky osídlení, poznání charakteru vesnických sídel a otázky těžby a zpracování surovin v pozdním středověku (k cílům projektu srov. Vařeka a kol. 2006, 10–12). Studium středověkého osídlení bylo realizováno v rámci celého regionu a prostřednictvím nedestruktivních výzkumů, doplněných dílčím odkryvem, byla jednotlivým otázkám věnována detailní pozornost v menších krajinných sondách. První výsledky výzkumu vedly k formulaci pracovního modelu, který byl dále testován. Velká pozornost byla věnována zejména ověřování předpokladu značného významu nezemědělských výrobních aktivit v hospodářské strategii vesnických komunit regionu, především těžby a úpravy železných rud

¹ Výkopy Kaliny z Jäthensteinu a V. Krolmuse (Píč 1909, 211, 223–227, 358, 370; Sklenář 1989, 14–16, 39; Sklenář 1992, 28–29, 174).

² Na konci 19. a v 1. polovině 20. století například výzkum J. Smolíka (Smolík 1878, 139–140), F. X. France (Franc 1988, 50, 104) a J. A. Jíry (Lutovský–Tomková 1993). Od 70. let 20. století přibývá archeologických aktivit v regionu, které zahrnují záchranné akce i průzkumy středověkých lokalit (zejména D. Baštová a J. Bašta, A. Beneš, P. Braun, P. Břicháček, T. Durdík, F. Frýda, K. Nováček, M. Metlička, R. Široký; srov. níže). Velké zásluhy náleží regionálním badatelům, kteří vytvořili řadu prací věnovaných jednotlivým lokalitám i rozsáhlejší soupisové publikace (např. Anderle 1996; Anderle–Rožmberský 1994; Anderle–Švábek 1989; 1990; 1992; 1993; 1997; Novobilský–Rožmberský 1995; 1995a; 1996).

³ Tento příspěvek je výstupem výzkumného záměru „Opomíjená archeologie“ (MSM 4977751314) a projektu „Proměny sídelních a sociálních struktur jižních a západních Čech v čase dlouhého trvání“ (SGS ZČU 2010-43).

v předhusitském období. Vztah těžebních areálů, vesnických a opevněných sídel v mladším středověku se stal předmětem samostatných výzkumů (M. Baumanová, F. Kasl), stejně jako studium strašicko-dobřívské železářské oblasti (K. Nováček) a problematika přírodního prostředí a surovinových zdrojů regionu (P. Kočár, R. Kočárová, L. Petr, J. Zavřel).

2. Charakteristika a přírodní poměry regionu

Okres Rokycany se 138 základními sídelními jednotkami a 91 katastrálními územími dosahuje rozlohy 575 km² a náleží tak k nejmenším okresům v České republice (Územní identifikační registr ČR). Nadmořská výška se pohybuje v rozmezí 245 m (poslední kontakt Berounky s hranicemi okresu) až 718 m (vrch Brno v Radečské vrchovině). Největším tokem je Berounka (Mže), která tvoří severozápadní hranici okresu a její významné pravobřežní přítoky představuje Klabava, Korečný, Radnický a Zbirožský potok. Jižní polovinu okresu formovanou Strašickou, Třemšínskou a Bukovohorskou vrchovinou společně s Bloučickou a Klabavskou pahorkatinou charakterizují rozsáhlé ploché, široké či oblé strukturální hřbety a široce rozvěvená údolí. Střední část postupně přechází v plochou Rokycanskou kotlinu s mělkými údolními a širokými nivami a mírně zvlněnou Holoubkovskou kotlinu. Výrazně členitější ráz krajiny nacházíme v severní polovině okresu, která je tvořena Radnickou, Vlasteckou, Radečskou a Hudlickou vrchovinou a zčásti i Kozlanskou plošinou s hlubokými zářezy údolí Berounky i jejích přítoků, v některých místech doplněné o skalní stěny a svahové sutě (Demek a kol. 1987).

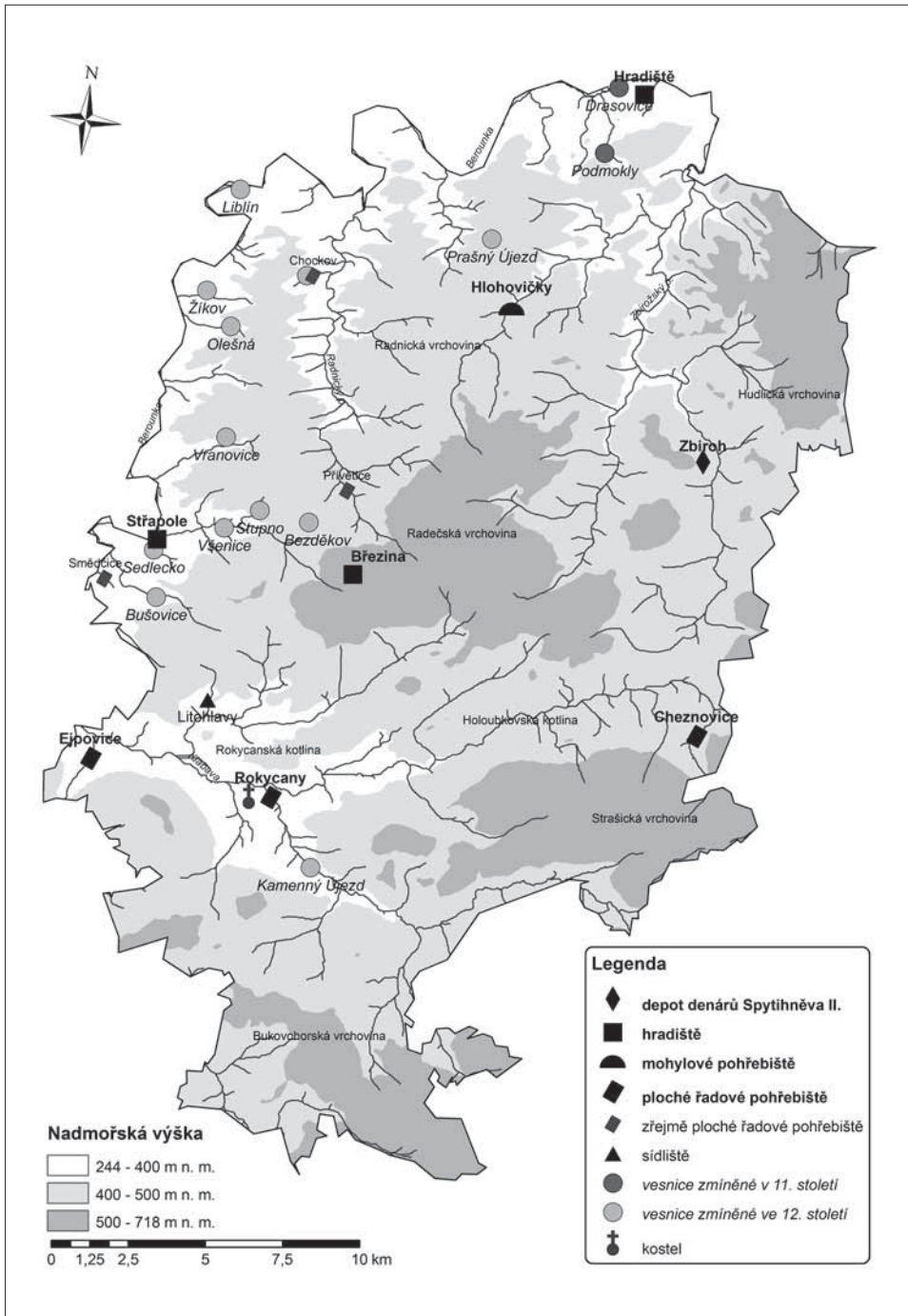
Geologické podloží představují zejména břidlice, droby, fylity a křemence, v severovýchodní části okresu se objevují amfibolity a diabasy, v severozápadní pak pískovce, slepence a jílovce. Kvartérní sedimenty nacházíme západně od Rokycan, na severu okresu a omezeně i na východě mezi Mýtem a Zbirohem (Čepek a kol. 1961; Fusán–Kodym–Matějka 1993). Z nerostného bohatství jsou nejvýznamnější ložiska železné rudy, která se ve velké míře nacházejí na území téměř celého okresu (Kratochvíl 1957–1966). Se zemědělsky hodnotnou hnědozemí se setkáváme pouze na nepříliš rozsáhlých plochách – severně od Rokycan na soutoku Klabavy a Oseckého potoka, podél západního břehu Radnického potoka, na severu okresu u Vejvanovského potoka a na východě u vsi Kařez. Největší zastoupení v severní polovině okresu mají kambizemě, podél Berounky doplněné regozemí, v jižní části pak pseudogleje a luvizemě, které patří k hůře zemědělsky využívaným půdám (Tomášek 1995; 2002).

Klimaticky se oblast řadí k mírně teplým, většina území spadá do kategorie MT11 a MT10 (Quitt 1971). Podle mapy potencionální přirozené vegetace by většinu území měly pokrývat acidofilní doubravy, v údolí Berounky a podél větších přítoků by se měly nacházet luhy a olšiny, v širších oblastech doplněné o dubo-habrové háje a subxerofilní doubravy. Ve vyšších polohách se objevují bikové a květnaté bučiny s acidofilními bory a reliktními bory silikátových podkladů (Mikyška 1968; 1969; Neuhäuslová a kol. 1998; Neuhäuslová–Moravec 1997). Nové podklady pro rekonstrukci vegetace v minulosti poskytují pylové profily odebrané ze sedimentů ve vodních nádržích v zaniklých středověkých a časně novověkých vsích a rozborů botanických makrozbytků z odkrytých archeologických situací (L. Petr, P. Kočár, R. Kočárová).

3. Raně středověké osídlení

Doklady raně středověkého osídlení Rokycanska jsou značně torzovité. Značná část nálezů a archeologických výzkumů pochází z 19. a první poloviny 20. století, proto ve většině případů postrádáme přesnější nálezové okolnosti a někdy dokonce chybí nalezené artefakty. Ve druhé polovině 20. století byla věnována pozornost zejména hradištím a několik nálezů bylo získáno při stavebních akcích, záchranných výzkumech a především náhodných sběrech.

Tři opevněné výšinné lokality lze prokazatelně zařadit do raného středověku, ze všech však pocházejí také pravěké nálezy. Již do 8.–9. století jsou datovány nálezy keramiky z ostrožného jednodílného hradiště s dnes nedochovanou fortifikací (cca 4 ha) položeného nad Berounkou u vsi Strápole (Bašta–Baštová 1988, 17–18; Beneš 1982; Sklenář 1989,

Obr. 1. Osídlení Rokycanska v raném středověku. Mapa L. Holata, Z. Schejbalová, P. Vařeka.

Abb. 1. Besiedlung der Region Rokycany im frühen Mittelalter. Karte L. Holata, Z. Schejbalová, P. Vařeka.

54). Do 9.–10. století je kladeno nejlépe zachované hradiště nad obcí Březina situované ve vrcholové partii západního okraje Radečské vrchoviny, které shlíží do severozápadní části Rokycanska a na severní Plzeňsko.⁴ Mohutné kamenné valy s dvojicí bran vymezují plochu 1,4 ha, ovšem předhradí zjištěné v 19. století na jihozápadní straně již není patrné (Bašta–Baštová 1988, 12; Doubová 1972; Pič 1909, 370; Sklenář 1989, 14–16; 1992, 28–29). Pozoruhodné jsou početné nálezy strusky a železných artefaktů získané při drobné sondáži (Bašta 1992). Nevelké ostrožné hradiště překryté vsí Hradiště nad Berouňkou poskytlo nálezy z mladší a pozdní doby hradištní (Bašta–Baštová 1988, 17–18; Frýda 1976; Sklenář 1989, 54). Nejisté je hradiště v areálu obce Podmokly, kde měly být ve 30. letech 19. století zjištěny valy a učiněny nálezy keramiky (Pič 1909, 400; Sklenář 1989, 39; 1992, 174).

Jediným raně středověkým mohylovým pohřebištem a zároveň nejlépe prozkoumaným pohřebním areálem s nejpočetnějším souborem nálezů na Rokycansku jsou Hlohovičky, datované do konce 9. až konce 10. století, s možným přesahem do počátku 11. věku, které představují jeden z nejmladších mohylníků u nás. Jediné birituální raně středověké pohřebišťe v západních Čechách (jedna mohyla s žárovým pohřbem a 20 mohyl s kostrovými hroby) poskytlo bohaté doklady hrobové výbavy, kterou reprezentují předměty denní potřeby a množství šperků (Lutovský–Tomková 1993).⁵

Řadová pohřebišťe s několika prozkoumanými hroby z mladší a pozdní doby hradištní byla zjištěna u Ejpovic (Smolík 1878, 139–140), Cheznovic (Frýda 1987, 62; Podlaha 1900, 21–22; Schejbalová 2009, 63–66), v Rokycanech mezi děkanstvím a kostelem (Sklenář 1989, 50) a na Malém náměstí (Břicháček–Metlička–Metličková 1995). Náhodné nálezy indikují zřejmě další pohřebišťe (Chockov; Sklenář 1989, 26–27; Přivětice; Sklenář 1989, 42–43; Smědčice; Beneš 1979, 10; Doubová 1990, 38).⁶

Nálezy zlomků keramiky řazené do raného středověku, které mohou indikovat sídlištní areály, pocházejí ze šesti lokalit, ovšem artefakty se zatím nepodařilo najít v muzejních sbírkách a ověřit tak jejich datování. Jediné jisté sídlišťe zjištěné povrchovými sběry, které je možno zařadit do střední doby hradištní, se nachází jihovýchodně od Lithlav ve výrazné poloze nad soutokem dvou potoků (Metlička 1992). V roce 1823 byl objeven depot raně středověkých mincí v lese u Zbiroha, který byl však ztracen (ražba Spytihněva II.; Sklenář 1989, 60).

Nejstarší zpráva o sídle na Rokycansku se hlásí k roku 1000 (Drasovice), ovšem pochází z kopie listiny ze 13. století („*Piscatores autem Drazowichich*“; CDB I, 47 č. 40), podobně jako druhá nejstarší zmínka z roku 1045 (Podmokly; „*Podmocleh octo homines*“; CDB I, 353 č. 379). Další zprávy jsou až z 12. století. V Kosmově kronice jsou doloženy Rokycany k roku 1110 jako ves s biskupským dvorcem (FRB II, 169) a v listině vzniklé mezi lety 1175–1178 (CDB I, 251 č. 285) je zde zmíněno sídlo arcijáhena, a tím je nepřímě doložen kostel. Z falza zakládací listiny kladrubského kláštera hlásící se do roku 1115 známe několik dalších lokalit (RBM I, 89–90 č. 202)⁷ a jména dvou vsí se objevují v nejstarších predikátech v regionu u svědků na listině plaského kláštera z roku 1180 nebo 1182.⁸

⁴ Vizualní komunikaci se severozápadem Čech naznačují daleké výhledy při dobré viditelnosti, kdy je možno zahlédnout hradiště Vladař na Žluticku, ale také Doupské hory.

⁵ Kromě běžných šperků (záušnice, korálky, prsteny) byl nalezen stříbrný korálek zdobený granulací, který je v západočeském kontextu ojedinělý. Dalším výjimečným předmětem je bronzová hlečice s horním koncem roztepaným a svinutým v očko, která postrádá v Čechách analogie (Krumphanzlová 1967, 588), ale objevuje se v Bavorsku (například na pohřebišti Wirbenz; Haberstroh 2004, Taf. 4:10), což může indikovat dálkové kontakty komunity pohřbívajících u Hlohoviček (k tomu srov. Schejbalová 2009).

⁶ Hroby dokumentované na pohřebišťích byly orientovány od západu k východu a v Cheznovicích bylo zaznamenáno obložení hrobových jam kameny. Kromě keramiky se setkáváme s nálezy zbraní (Cheznovice; nálezy ztraceny), železných předmětů (nůž, nůžky) a šperků (bronzové esovité záušnice, korálky ze skla a snad křemene, bronzový prsten). Ve výkopech pro inženýrské sítě na nám. J. Urbana u děkanského kostela Panny Marie Sněžné byly v roce 1979 odhaleny základy zděné kruhové stavby, která byla považována za možný pozůstatek rotundy (Švábek 1982).

⁷ Bušovice, Chockov, Prašný Újezd, Vranovice, Všenice (srov. Rožmberský 2006; v tisku).

⁸ Liblín, Olešná (CDB I, 266 č. 296). Nejstarší zmínka o Liblíně je někdy kladena již k roku 1141 nebo 1146, kdy měl být v majetku kláštera sv. Jiří na Pražském hradě (Kočka 1930, 270).

Nejstarší skupinu lokalit z raného středověku, které jsou řazeny již do střední doby hradištní, představují hradiště u Štěpěle a u Březiny, mohylník u Hlohoviček a sídliště u Litohlav (obr. 1). Tyto lokality naznačují starou sídelní tradici v západní, níže položené části regionu podél Berounky a v Rokycanské kotlině. Tomu odpovídají také písemné doklady osídlení z 11. a 12. století zahrnující celkem 12 vsí, biskupský dvorec v Rokycanech a archeologické prameny, které dokládají řadová pohřebiště (tři jistá a tři pravděpodobná), hradiště v prostoru stejnojmenné obce Hradiště na severu regionu a depot denárů z 11. století u Zbiroha. Můžeme tak zhruba rekonstruovat nejrozsáhlejší sídelní komoru mladší doby hradištní na severozápadě regionu mezi Radečskou vrchovinou, Křivoklátskou vrchovinou a Berounkou (11 vsí doložených psanými prameny, zřejmě tři pohřebiště a hradiště), která pokračovala i na levý břeh řeky na severní Plzeňsko. Osídlena byla také nevelká Rokycanská kotlina ovládaná biskupským sídlem s kostelem, situovaným zřejmě v prostoru dnešního děkanského chrámu v Rokycanech, a s doklady dvou pohřebních areálů (další pohřebiště bylo zjištěno u Ejpovic). Osídlení Holoubkovské kotliny dokládá řadové pohřebiště u Cheznovic a staré sídelní aktivity u Zbiroha může indikovat depot denárů. Zjištujeme tak stopy osídlení krajiny podél předpokládané trasy dálkové cesty z Prahy do západních Čech a do jižního Německa, která (stejně jako v mladším období) vedla zřejmě přes jižní Zbirožsko do Holoubkovské kotliny, do Rokycan a odtud do Staré Plzně (Řezenská a Norimberská cesta; srov. Vávra 1973). Tyto závěry rámcově odpovídají názorům na nejstarší osídlení Rokycanska na základě rozboru místních jmen, které bylo kladeno ke Mži a Klabavě (Šmilauer 1960, 13–14, 17, 103, 113, 358).

4. Vrcholně středověké osídlení

Ve 13. století dokladů osídlení výrazně přibývá. Ke 12 vsím zmiňovaným psanými prameny v 11. a 12. století se připojuje dalších 18. Jména některých sídel se poprvé objevují v predikátech šlechty svědků většinou na listinách pro některý ze západočeských klášterů.⁹

K roku 1230 je v predikátu bratrů Sulislava a Chřena, svědků na listině plaského kláštera, uveden Zbiroh („*Zulislao et fratre eius Cren de Sbirowe*“; CDB II, 351 č. 342). Tato zpráva je často uváděna jako doklad opevněného sídla ve Zbirohu, považovaného za jeden z nejstarších šlechtických hradů u nás (např. Durdík 2000, 622–623), a zároveň by se jednalo o nejstarší doklad hradu ve sledovaném regionu. Válcový bergfrit toto zařazení nevylučuje, poznání nejstarší fáze hradu je však dosud minimální.

Počátky dalších nejstarších hradů jsou kladeny do druhé poloviny nebo do konce 13. století či přelomu 13. a 14. století. Jednoduchou jednodílnou dispozicí s pravděpodobně dřevěnou zástavbou reprezentuje tzv. Vimberk u Strašic a další, zřejmě nevelký hrad (téměř celý odtěžen lomem) stál pod vrchem Vydríduch nad údolím Holoubkovského potoka (Anderle–Švábek 1989, 114), kde se nacházejí mnohočetné svazky úvozů, které jsou pozůstatkem středověké cesty z Prahy do Plzně (Anderle–Švábek 1989, 118).¹⁰ Vedle toho se objevují dispozice určené úzkým bulžnickovým skalním hřebenem rozeklaným do několika částí s limitovanými možnostmi zástavby – které tvořila zřejmě jediná hlavní palácová stavba nebo obytná věž a vedlejší objekty s velkým podílem dřevěných konstrukcí, reprezentované hrady Drštka (Novobilský–Rožmberský 1995a), Homberk (Novobilský–Rožmberský 1995a) a Řebřík (Durdík–Frolík 1982). Zatímco v případě Řebříku se dobře zachovalo hospodářské zázemí hradu tvořené dvorem a dalšími objekty, které bylo předmětem nedestruktivního výzkumu (Durdík 1977; Hnizdilová 2006), v případě Homberka a Drštky je třeba méně výrazné reliktů podrobit dalšímu průzkumu.

K menším opevněním datovaným do mladšího 13. století náleží sídla tvořená umělým pahorkem kruhového půdorysu obehnaným příkopem s malou vrcholovou plošinou pro

⁹ Bezděkov, Darová, Homberk, Chotětín, Jablečno, Kařez, Mešno, Němčovice, Osek, Vařiny, Volduchy, Zbiroh, Zvíkovec (srov. Rožmberský 2006, v tisku).

¹⁰ Nález keramiky ze 13. století pochází z výzkumu P. Křištufa, kterému děkuji za informaci.

jedinou, pravděpodobně dřevěnou věžovou stavbu („motte“), která byla zjištěna u zaniklé vsi Javor (Anderle 1996, 6–9; Anderle–Švábek 1990, 14–16) a v zaniklém Kokotu (Buračinská 2008; Anderle–Rožmberský 1994).¹¹ Lichoběžné tvrziště s pravděpodobně více stavbami – jednou z nich zřejmě zčásti zděnou – reprezentuje Mydlná, tvořící součást zaniklé vsi (Anderle 1996, 12–14; Anderle–Švábek 1992, 8–9). Ke tvrzištím z tohoto období je řazen také Kamýk (Anderle 1996, 10–11; Anderle–Švábek 1990, 18–20), pravděpodobně opevněné sídlo v areálu zaniklé vsi Hoholov a hypoteticky sem můžeme klást opevněné sídlo v poloze „Zámeček“ u Bujesil (Anderle–Švábek 1990, 11; Anderle–Švábek 1993, 28, 29).

Sídliště 13. století dokládají nálezy v intravilánech dnešních obcí Drahoňův Újezd,¹² Zvíkovec¹³ a Radnice (Sklenář 1989, 44, 47) nebo lokality dokumentované sběry, které indikují starší fáze sídelní sítě před vrcholně středověkou transformací osídlení.¹⁴ Dalším druhem evidence vesnických sídel z tohoto období jsou nálezy keramiky ze 13. století (druhé poloviny?) získané sběry v areálech vsí zaniklých v 15. století.¹⁵

Intenzivní osídlení 13. století v areálu historického jádra Rokycan doložily záchranné výzkumy posledních let, které tak doplňují starší i novější nálezy u děkanského kostela, kde je předpokládán biskupský dvorec. Odkryv parcely na rohu Malého náměstí a Sladovnické ulice na východním okraji jádra odhalil minimálně dva horizonty sídlištních situací ze 13. století se zahlobenou stavbou (suterén nadzemního domu?), jámami, komunikačními úrovněmi a ploty (Kašpar 1997). Výzkumy na západní straně centra města v Komenského ulici doložily stopy sídlištních aktivit, ale také zpracování železné rudy (Vařeka 2001; Fonioková–Kaiser–Široký 2003).

Počátky hutnictví železa na Rokycansku, které hrálo významnou roli v ekonomice regionu až do novověku, sledují nové výzkumy ve Strašicích (Nováček 2007), ovšem jeho nejstarší stopy je zatím možno klást až na přelom 13. a 14. nebo do první poloviny 14. století (Nováček, ústní sdělení). Nelze vyloučit, že ve 13. století mohla být tato aktivita koncentrována přímo v Rokycanech nebo v jejich blízkosti. K dalším výrobním aktivitám z tohoto období náleží dehtářství, které prokázal odkryv části výrobního areálu u vsi Veselá a další indicie poskytl nálezy keramiky 13. století s nálepy této suroviny v intravilánu obce Osek a na hradě Vimberku (Frýda 1989).

*

Osídlení 13. století vychází zřetelně ze starších sídelních komor (obr. 2). Pás sídel na západě regionu podél Berounky navazuje souvisle na osídlení Rokycanské kotliny a v početných případech zasahuje i do poloh nad 400 m n. m. Na jihu dokládá nejstarší zjištěný horizont později zaniklých vsí, drobná opevněná sídla, hrady i doklady výrobní aktivity sídelní postup do Bukovohorské pahorkatiny, podhůří Brd a snad i na Strašicko, a to zřejmě ve druhé polovině 13. století. Nejpozději v této době se také rozšiřuje sídelní komora na Zbirožsku a souvislé osídlení můžeme předpokládat v pásu podél dálkové komunikace z Holoubkovské do Rokycanské kotliny. Neosídlená zůstává ovšem Strašická vrchovina na jihu, rozsáhlá oblast Radečské vrchoviny ve střední části regionu a na severovýchodě

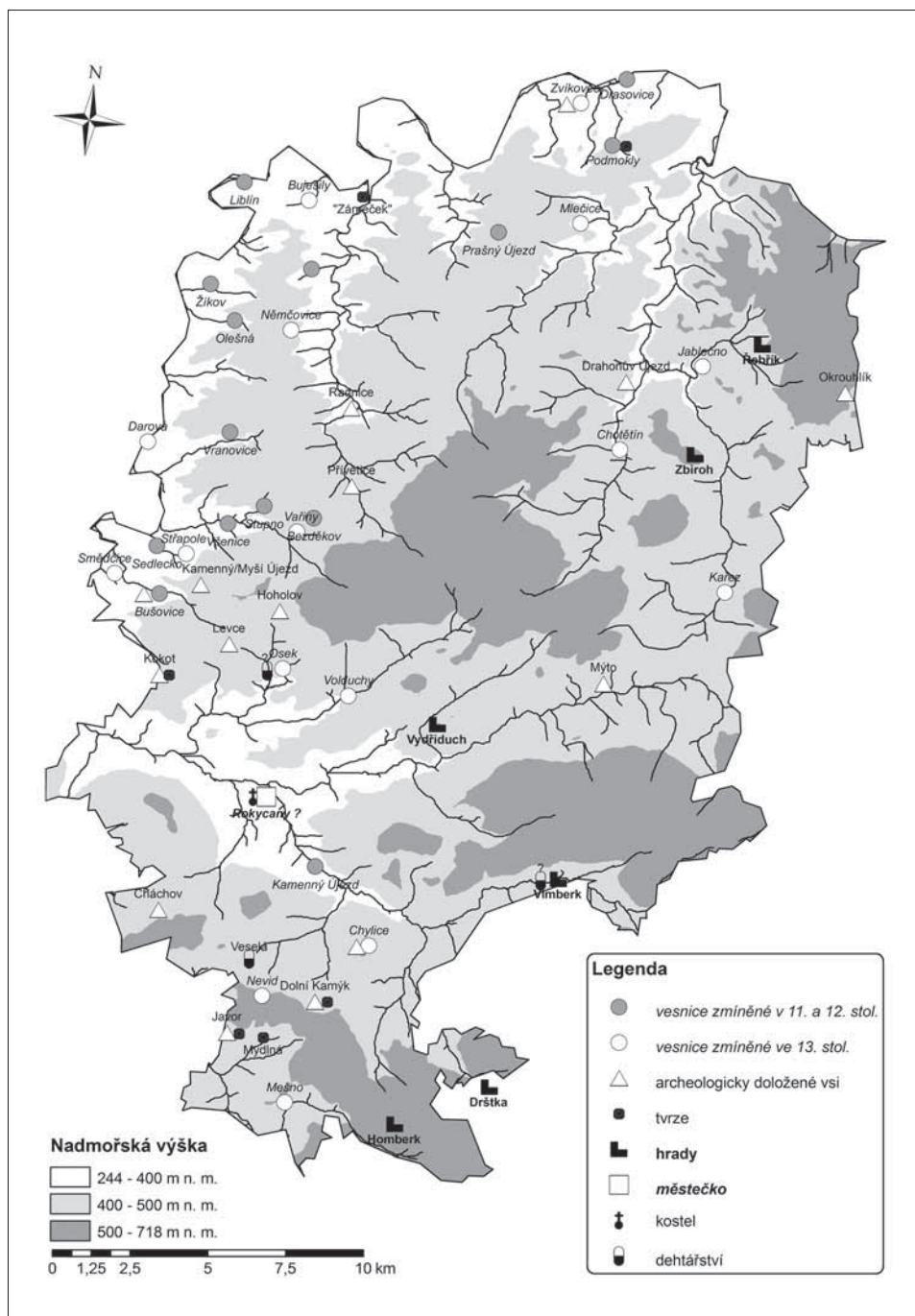
¹¹ Nelze vyloučit, že takový pahorek se stal předmětem výkopů M. Kaliny z Jätensteinu a P. V. Krolmuse v letech 1832–1836 v Podmoklech (Sklenář 1992, 174).

¹² Nález keramiky uložen v Západočeském muzeu (inv. č. P25584-5).

¹³ Ve výkopu pro kanalizaci byla zjištěna zahlobená stavba zaniklá požárem datovaná do 13. století (Kaiser 2006).

¹⁴ Starší sídliště bylo zjištěno severozápadně od kostela sv. Štěpána u Mýta (Rožmberský–Frýda 1985). Nové povrchové sběry potvrdily sídelní areál kolem kostela, který předcházal vysazení městečka Mýta na normativním půdoryse (za informace o nových výzkumech děkuji O. Malinovi). Nálezy keramiky hradištní tradice prokazují sídliště u kostela sv. Martina v Privěticích (za informace děkuji O. Malinovi), kde nálezy záušnic indikují také mladohradištní pohřebiště (Sklenář 1989, 42–43). Další nálezy z povrchových sběrů pocházejí ze Smědic (Anderle–Beněš 1984) a Bušovic (nález J. Anderleho uložen v ZČM, inv. č. P23824). K vrcholně středověké transformaci osídlení např. Klápště 1994, 114–136; 1994a, 46–50; 2005, 217–276, 46–50.

¹⁵ Cháchov (Veselá 2008, 17–18), Javor (Veselá 2008a, 42–44), Kokot (Buračinská 2008, 95–99) a Hoholov (nepubl. sběry katedry archeologie FF ZČU).

Obr. 2. Osídlení Rokycanska ve 13. století. Mapa L. Holata, P. Rožmberský, P. Vařeka.

Abb. 2. Besiedelung der Region Rokycany im 13. Jhd. Karte L. Holata, P. Rožmberský, P. Vařeka.

pak okraj Hudlické vrchoviny zasahující do našeho regionu. Dosud jsme mnoho dlužní poznání strukturálních změn sídelní sítě ve vrcholném středověku na Rokycansku. Zánik staršího osídlení u sakrálních staveb situovaných v geomorfologicky exponované poloze a posun osídlení do mladších, prostorově stabilizovaných sídel zaznamenáváme v Mýtě a Přivěticích. V řadě případů zjišťujeme nálezy keramiky 13. století v areálech mladších vsí, ať již zaniklých nebo existujících, což může svědčit o jejich vysazení v tomto období. Stejně jako jinde v Čechách dokumentujeme i na Rokycansku ve vrcholném středověku vznik nejstarších opevněných sídel šlechty, a to jak tvrzí s úzkou prostorovou vazbou na vesnická sídla, tak i hradů situovaných v charakteristických výšinných polohách. Archeologicky byla zaznamenána nejstarší fáze osídlení v areálu historického jádra Rokycan, které již v této době zřejmě získalo charakter nejvýznamnějšího výrobního a tržního centra regionu položeného na dálkové komunikaci.

5. Osídlení ve 14. a na počátku 15. století

Ve 14. století prvních zmínek o lokalitách výrazně přibývá a písemné zprávy začínají být podrobnější. Od poloviny 14. století do husitských válek máme k dispozici seznamy papežských desátků (RDC), v nichž je často dochována první zmínka o farní vsi, a tudíž i o kostele, a dále konfirmační knihy (LC), na jejichž základě lze podle patronátních pánů jednotlivých kostelů rekonstruovat v tomto období alespoň částečně i pozemkovou držbu. Začínají se objevovat šlechtické donace klášterům, v nichž nalézáme v určité vsi konkrétní poddané. Nejvýznamnějšími prameny pro studium osídlení, majetkové struktury a velikosti sídel jsou berní rejstřík Plzeňského kraje (Ein Bernaregister) a rožmberský urbář (Urbář) řazené do roku 1379 a arcibiskupský urbář rokycanského zboží z roku 1390 (DRC). Ve 14. století se tak objevují poprvé v písemných pramenech téměř tři čtvrtiny sídel známých na Rokycansku z pozdějšího období (srov. Rožmberský 2006; 2008; v tisku).

Největším panstvím, zahrnujícím téměř jednu třetinu dnešního Rokycanska, vládli Rožmberkové (obr. 4), kteří v letech 1325 a 1336 získali zdejší zeměpanský majetek s hrady Strašicemi a Zbirohem (RBM III, 523–524 č. 1152; RBM IV, 119 č. 300, 141–142 č. 352) a některé vsi příslušely k jejich hradu Vlčtejně na jižním Plzeňsku (Urbář, 21–22). Význam kontroly dálkové komunikace z Prahy do Plzně a dále do jižního Německa, která protínala rožmberské zboží, podtrhuje právo konduktu v úseku ze Žebráku do Nové Plzně, které získal Petr z Rožmberka roku 1325 (RBM III, 446 č. 1148).

Jedinou ucelenou církevní držbu, čítající několik vsí, představovalo rokycanské zboží pražského biskupství, později arcibiskupství (DRC, 107). Části jeho majetku převzalo proboštství augustiniánů kanovníků založené jako jediná řeholní instituce v regionu roku 1361 v Rokycanech (Cironis 1993, 55).

Panovník držel v tomto období v regionu pouze část Mlečic a nějaký čas také Řebřík. Menší panství náležela rodům ovládajícím hrady Libštejn, Březinu, Drštku (Ronšperk), Homberk, Řebřík, Mitrvald a Ejpovický Hrádek. Ostatní území bylo rozdrobeno mezi drobné feudály sídlící někdy na tvrzí, někdy zřejmě ve dvoře, kteří vlastnili v méně častých případech několik vsí nebo jejich dílů, jindy jen ves jedinou a někdy jen poplužní dvůr. V řadě případů se setkáváme s rozdělením jediné vsi mezi několik vlastníků. Podle berního rejstříku z roku 1379 byli například v Drahoňově Újezdě čtyři majitelé, v Kokotu pět, Němčovicích sedm a v Podmoklech dokonce osm držitelů jednotlivých částí vsi (k majetkové držbě na Rokycansku v pozdním středověku srov. Rožmberský 2006; v tisku).

Ve 14. století se objevují v psaných pramenech zmínky o dalších 85 vsích, a celkově tak máme v době kolem roku 1400 doloženo na Rokycansku 115 vesnických sídel. Rožmberský urbář z roku 1379 poskytuje informace o rozsahu obdělávané půdy, dávkách a zaznamenává také některé nezemědělské aktivity. U vsí, které byly drženy Rožmberky celé, se výměra orné půdy nejčastěji pohybuje od 6 do 12 dvorů/lánů, méně početné jsou vsi s výměrou 20–23 lánů a zcela výjimečné vesnické sídlo představují Volduchy, jejichž část náležející rožmberskému panství zahrnovala 36 lánů. Ve třech vsích byly zaznamenány krčmy

(ve Volduchách dokonce tři), setkáváme se také s pekařem, řezníkem a lesníkem. V jediné rožmberské vsi jsou zaznamenány mlýny (Medový Újezd; Urbář, 52–54). K největší ze vsí náležejících arcibiskupskému zboží náleželo 16 lánů (Litohlavy). O péči věnované církevní vrchností honitbě v lese na vrchu Žďár nad Rokycany svědčí lesníci z Borku a pro výpomoc při lovu byli k ruce sedláci z Litohlav (Ein Bernaregister, 107). Ojedinelá zmínka o šesti „areích“ v hvozdu na Radči u Volduch, z nichž dvě byly pusté, může indikovat extenzivní lesní hospodaření nebo lesní řemesla.¹⁶ O značně nerovnoměrné hustotě farností vypovídají kostely doložené ve 14. století ve 13 vsích (Rožmberský 2006; v tisku).

Dosud evidujeme jen ojedinelé náhodné nálezy z intravilánů existujících vsí středověkého původu (Březina, Braun 1982; Chotětín, Frýda 1985; Lhotka, Široký 2003) a v několika případech byly dokumentovány situace s nejasnou interpretací v extravilánech (Borek, Braun 1995; Osek, Kostrouch 2006; Volduchy, Kaiser 2005). Ucelenou představu o podobě vesnických sídel naproti tomu poskytly výzkumy vsí zaniklých v 15. století (srov. níže).

Ve 14. století se objevují zmínky o pěti městečkách v regionu. Kromě Rokycan, náležejících arcibiskupství, se jako „oppidum“ uvádí Mýto, Radnice, Strašice a Zbiroh, tvořící součást rožmberského dominia (Rožmberský, v tisku). Tato výrobní a tržní střediska představovala se svými velkými farními kostely také důležité články duchovní správy oblasti. Rožmberský urbář uvádí řemesla spojená s potravinářskou výrobou (masné krámy, sladovny, mlýny) a množství evidovaných polností ukazuje polozemědělský charakter městeček (Urbář, 51–53). Detailnější informace o podobě největšího městečka v regionu mohou poskytnout dosud nepublikované předstihové a záchranné výzkumy v Rokycanech. Značný výpovědní potenciál nabízí archeologie „zastaveného života“ reprezentovaného katastrofálním požárovým horizontem dokumentovaným v různých částech městského jádra, který je zřejmě možno spojit s počátkem husitských válek (např. Fonioková–Kaiser–Široký 2003; Kašpar 1997; Nováček 2003; Kostrouch–Široký 2003; Vařeka 2001). Do ostatních lokalit zatím významnější archeologické aktivity nepronikly.

Jedinou malou řeholní komunitou v regionu se po roce 1361 stalo proboštví augustiniánů kanovníků v Rokycanech, jehož sídlo je kladeno do blízkosti děkanského kostela (Cironis 1993, 54–55; Vlček–Sommer–Foltýn 1997, 621–622).

K hradům pocházejícím ze staršího období přibylo šest dalších objektů a jedna nedokončená hradní stavba. Nejméně ve 14. století můžeme předpokládat existenci hradu v Rokycanech (doložen k roku 1421), ze kterého se zachovalo torzo paláce (Anderle–Karel–Švábek 1994; Anderle–Karel 1995). Pravděpodobně jediným hradem s plášťovou zdí v západních Čechách je rožmberské opevněné sídlo ve Strašicích, které společně s nedalekým tzv. Vimberkem zřejmě chránilo železářské produkční centrum (Anderle–Švábek 1989, 112, 114). K malým jednodílným dispozicím s jedinou hlavní stavbou náleží Mitrvald, situovaný ve výrazné poloze na hřebeni Radče (Anderle–Švábek 1989, 118–121), hrad Březina s hranolovým donjonem se zaoblenými nárožními (Durdík 1994) a hrádek u Ejpovice s dochovaným torzem obytné věže (Durdík 1999; Rožmberský, v tisku). K menším hradům můžeme přiřadit též nedokončený objekt na Babské skále u Vejvanova (Anderle–Švábek 1989, 121). Vedle málo poznaného Zbirohu se od druhé poloviny 14. století zařadil k honosným stavbám Libštejn u Mže, považovaný za jeden z vrcholných produktů hradní architektury karlovské doby (např. Durdík 2000, 328–330).

Písemné i archeologické prameny dokládají v regionu ve 14.–15. století množství drobných sídel šlechty, a to nejméně 19 tvrzí a více než tři desítky dvorů (Rožmberský 2006; v tisku). Na základě archeologických nálezů pocházejících z průzkumů a stavebně historických rozborů je do 14. století řazeno několik lokalit (nelze ovšem vyloučit starší stáří těchto objektů). Příkladem sídla tvořeného mohutným umělým pahorkem obehnaným příkopem je Dvorec u Mirošova (Anderle–Švábek 1990, 7–8). Pozůstatky tvrzišť situovaných v areálu vsí nebo na jejich okraji, jejichž zástavbu tvořila jedna nebo i více staveb, známe například

¹⁶ „Item VI aree solvunt per I fertonem, de quibus due sunt deserte inclusa silva Radech.“ (Urbář, 52).

z Kařízku (Anderle-Švábek 1990, 20), Kornatic (snad dvojdílný areál; Anderle-Švábek 1990, 24), Skomelna (Anderle-Švábek 1990, 28–29) nebo Rovného (Anderle-Švábek 1990, 23–27; Vařeka, v tisku a) a v některých případech byly dokumentovány pozůstatky hospodářských dvorů v blízkosti tvrzí (Rovný, Javor, Mydlná; viz výše). Relikty palácové stavby nebo obytné věže se zachovaly v hmotě mladších objektů například v Oseku (Anderle-Švábek 1990, 13–16) nebo Svinné (Anderle-Švábek 1990, 33–35). Menší předstihový archeologický výzkum ve vsi Ostrovec odhalil podobu rezidence drobné šlechty předhusitského období tvořené dřevěnou věží zřejmě roubené konstrukce s mazanicovým omazem, která byla opatřena suterénní částí s kamennou vyzdívkou. Objekt zaniknul v 15. století katastrofálním požárem (Nováček 2000). Dílčí odkryvy byly v posledních letech realizovány také v areálu tvrze ve Svinné (Kamenická 2004; Foster 2006).

Strašicko náleželo již v pozdním středověku k významným centrům hutnictví železa v Čechách. Stopy povrchových (prospekčních?) objektů, přípovrchové dobývky železné rudy, doklady dehtářství, uhlířské výrobní areály, pozůstatky hutí a železářské výroby, zaniklé komunikace, které doložil nový archeologický výzkum v mikroregionu mezi Dobříví a Strašicemi, prokázaly značnou koncentraci těžebních a výrobních aktivit, které lze zařadit nejméně do 14.–15. století (Nováček 2007). Kromě hradu ve Strašicích a tzv. Vimberku, které byly již dříve spojovány s ochranou železářské výroby (Anderle-Švábek 1989, 111–112), bylo zjištěno další opevněné sídlo charakteru „motte“ jižně od Strašic tvořící jádro dalšího výrobního areálu (Nováček 2007, 168). Hutnictví prokazuje také zmínka o dvou lánech užívaných hutníky ze Strašic v rožmberském urbáři („*II lanei hutniconum*“; Urbář, 53). Stopy těžby železné rudy zaznamenáváme téměř ve všech částech Rokycanska a nové výzkumy prokázaly jejich vazbu k pozdně středověkému vesnickému osídlení (srov. níže). Další pozornost by si zasloužily pozůstatky těžby zlata u Ůjezdu u sv. Kříže (Kudrnáč 1982; 1982a).

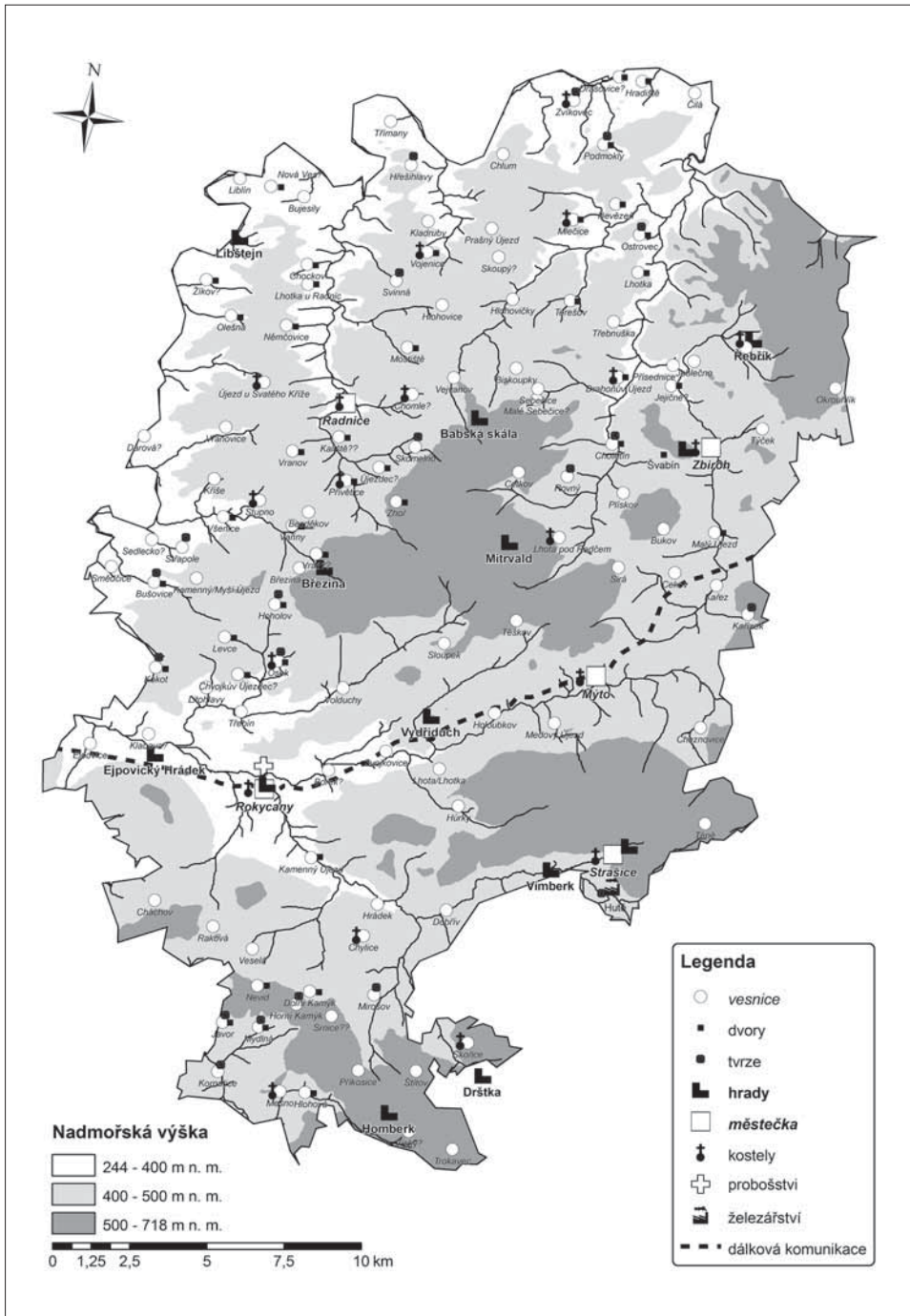
*

V průběhu 14. století došlo k završení dlouhodobého procesu formování sídelní sítě regionu. Na základě rozboru psaných a archeologických pramenů zjišťujeme na počátku 15. století na území dnešního okresu Rokycany minimálně 115 vesnic, 5 městeček, 18 farností a 1 probošpství, 12 hradů, nejméně 20 tvrzí a téměř 40 dvorů (obr. 3). Souvislá sídelní síť pokryla téměř celé území regionu až do nadmořské výšky 500 m. Na starší sídelní tradici navazuje husté osídlení v západní a severní části regionu, propojené se starou sídelní komorou v Rokycanské kotlině a množstvím sídel, založených zřejmě již ve druhé polovině 13. století, zjišťujeme také v jihozápadní části regionu. Na jihovýchodě vystoupilo osídlení až do podhůří Brd, kde nacházíme vesnice v nadmořské výšce přesahující 500 m (zázemí hradů Drštka a Homberku). S těžebními a výrobními aktivitami je spojeno osídlování Strašicka.

Pozdní zakládání vsí až ve 14. století ve výše položené krajině na okrajích Radečské vrchoviny ve střední části regionu naznačují archeologické výzkumy (srov. níže). Nelze vyloučit, že Zbirožsko mohlo ještě ve 13. století tvořit okrajovou část rozsáhlého Křivoklátského loveckého hvozdu (ke Křivoklátsku naposledy srov. Nachtmanová-Razím 2010) a sídelní postup do vyšších, dosud zalesněných poloh a intenzivní využívání surovinových zdrojů souvisí až s vytvořením rozsáhlé domény Rožmberků ve 20. a 30. letech 14. století, kteří území získali od panovníka.

Rozsáhlejší neosídlená území nacházíme v pozdním středověku jen v nejnvýše situovaných, vrchovinných částech Rokycanska. Na severovýchodě je takovou oblastí okraj Hudlické vrchoviny sahající až k Řebříku. Radečskou vrchovinu pokrýval hvozď („*Silva Radecz*“; Urbář, 54),¹⁷ do jehož okraje se zakusovaly odlesněné enklávy nejnvýše položených vsí. Exponovanou polohu na hřebeni Radče zaujal hrad Mitrvald, využívaný zřejmě jen ně-

¹⁷ Les na Radči popsán jako „*gedlowy dubovy et osykowy*“ je svou rozlohou uváděnou v lánech a stryších nejrozsáhlejší na zdejším rožmberském zboží. Urbář vypočítává také další lesy, podle výměry menšího rozsahu a dle charakteristiky značně dotčené hospodářským využitím a rychlým zmlazováním („*trnowa, mladkykoy, chwoyowy, brziewowy*“; Urbář, 54).

Obr. 3. Osídlení Rokycanska ve 14. a na počátku 15. století. Mapa L. Holata, P. Rožmberský, P. Vařeka.

Abb. 3. Besiedelung der Region Rokycany im 14. und Anfang 15. Jhd. Karte L. Holata, P. Rožmberský, P. Vařeka.

kolik desetiletí, a v podobně extrémní poloze byla zahájena výstavba nikdy nedokončeného opevněného sídla na Babské skále. Osídlení neproniklo ani na Strašickou vrchovinu, která se vypíná na jižní straně Holoubkovské a Rokycanské kotliny.

6. Zanikání vesnic v 15. století

Velkou vlnu pustnutí vesnických sídel dokumentujeme v průběhu 15. století. Zmínky o zaniklých vsích se v písemných pramenech objevují převážně až v samém závěru 15. a v 16. století (Rožmberský 2006; 2008; v tisku). Z celkem 115 vsí doložených ve 14. a na počátku 15. století na Rokycansku evidujeme u 44 z nich doklady nebo významné indicie zániku v tomto období (38 %; několik dalších zaniklých vsí kladených hypoteticky na Rokycansko nebylo zatím spolehlivě prokázáno; srov. Rožmberský 2006; 2008; v tisku). Celkem 12 zaniklých vsí bylo přesně lokalizováno, nově zkoumáno a geodeticky zaměřeno (viz níže), u 15 dalších byla jejich poloha určena dřívějším badáním s větší či menší přesností (v zalesněném prostoru, na poli i v intravilánu dnešních obcí), 14 vesnic je možno zatím přiřadit jen katastrálnímu území a u tří poustek bližší polohu zatím neznáme.

Více než polovina všech 44 zaniklých vsí na Rokycansku náležela drobné šlechtě, ostatní tvořily součást panství vyšší šlechty nebo byly v církevní držbě (s početnými majetkovými přesuny, časté je též rozdělení vsi mezi dva i více majitelů). Zdá se však, že majetková příslušnost poustek odráží spíše rozložení držby v regionu v předhusitském období a nemá jiný vztah k procesu pustnutí vesnických sídel. Významnější se jeví spíše vazba ke konfesně-mocenským blokům husitských a poděbradských válek, v nichž šlechta regionu, opakovaně postihovanému od 20. do počátku 70. let 15. věku devastujícími vojenskými taženími, stála až na výjimky v katolickém šiku.

Zhruba u čtvrtiny zaniklých vsí je doloženo menší šlechtické sídlo (tvrz, dvůr, případně oboje, někde i více sídel v jedné vsi). Řebřík představuje jedinou zaniklou ves, která byla situována v bezprostřední blízkosti hradního sídla. Pouze ve třech případech došlo k zániku vesnic s farním kostelem z celkem 13 doložených předhusitských farních vsí (Chomle, Chylice, Řebřík), ovšem vlastní sakrální stavba si podržela svoji funkci i v mladším období (všechny tři kostely se dochovaly, byť v přestavěné podobě). Pouze 11 pustých vsí bylo později obnoveno (jedna z nich s kostelem), což představuje čtvrtinu z doložených zaniklých sídel.

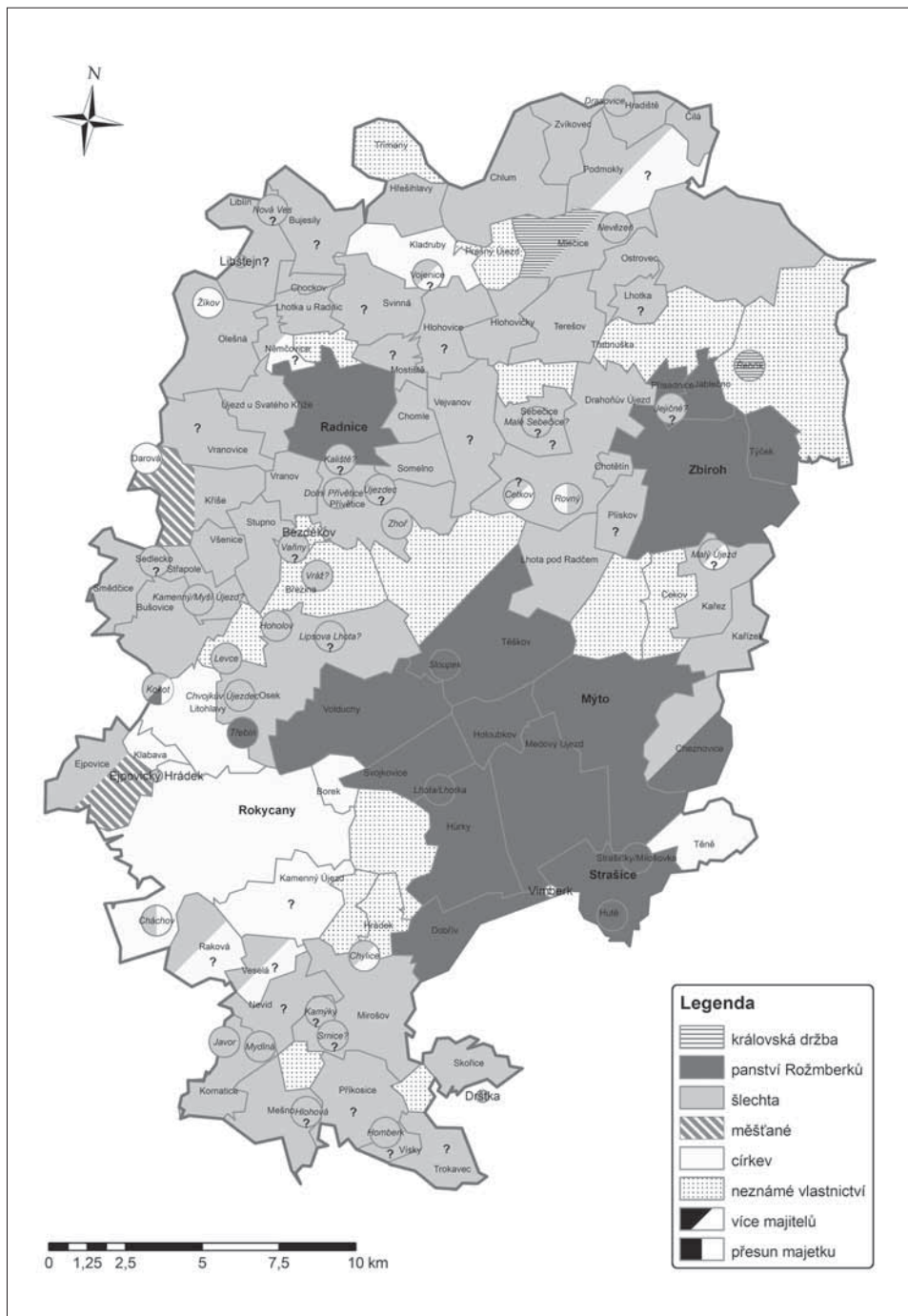
Stav poznání osídlení Rokycanska v pozdním středověku, společně s možnostmi dokumentace archeologicky zkoumaných lokalit, otevírá nové možnosti pro studium sídelní struktury a její dynamiky, a to jak v synchronním, tak i diachronním pohledu. V současnosti jsou prováděny analýzy v prostředí geografických informačních systémů, které sledují formální a prostorové vlastnosti existujících i zaniklých sídel a testují variantní možnosti příčin redukce sídelní sítě na sklonku středověku.

7. Výzkum zaniklých vsí

V 11 zaniklých sídlech situovaných v lesním prostředí a v jedné lokalitě položené na zemědělsky kultivované půdě byl v letech 2005–2010 proveden nedestruktivní výzkum.¹⁸ Zaniklá ves Sloupek byla zvolena jako lokalita, kde byly dílčím odkryvem vybraných areálů testovány možnosti povrchového a geofyzikálního průzkumu a řešeny další otázky přesahující výpovědní možnosti nedestruktivních metod.¹⁹ Některým výsledkům těchto výzkumů budeme věnovat pozornost na dalších řádcích.

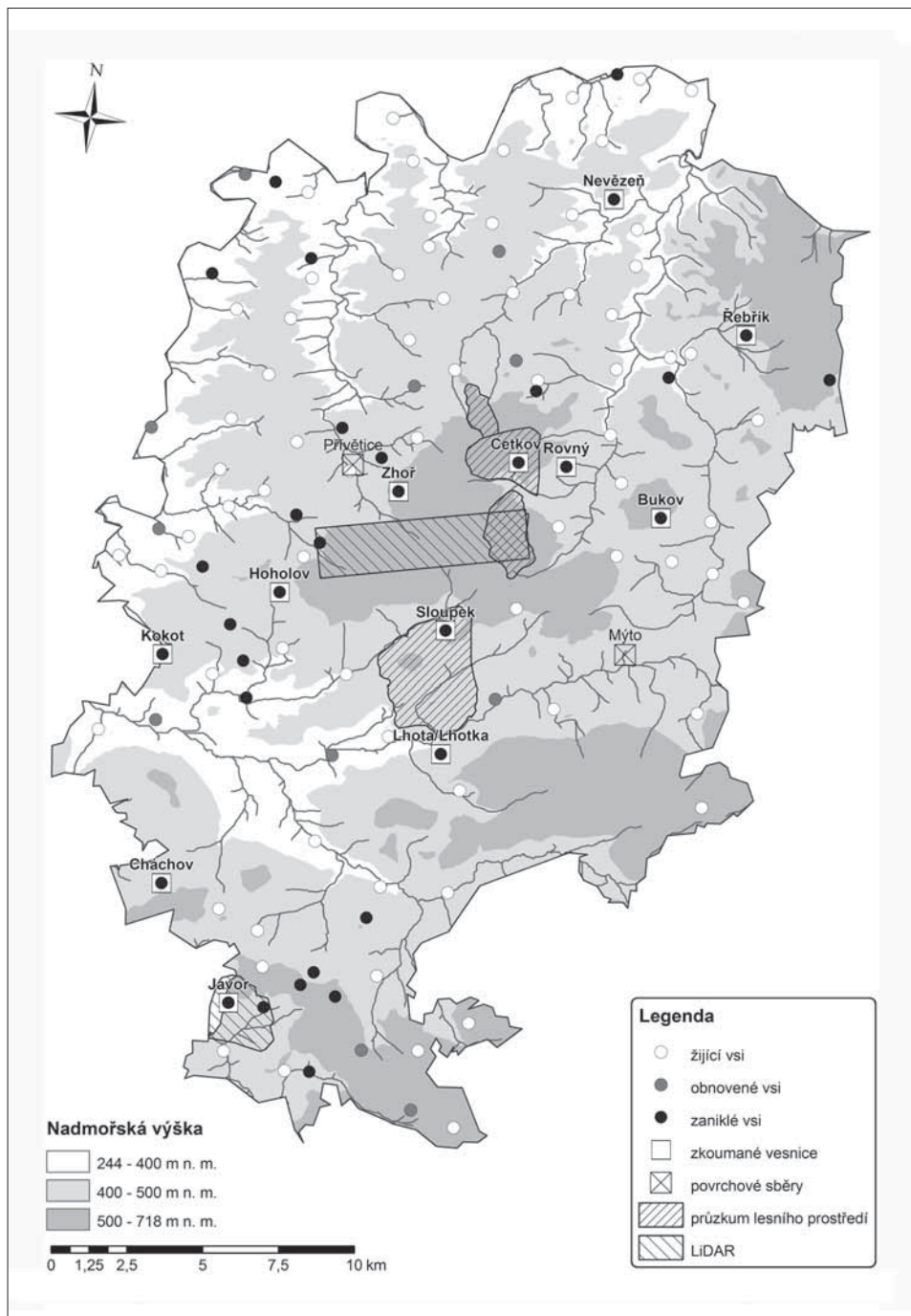
¹⁸ U lokalit v lesním prostředí byl realizován povrchový výzkum reliéfních tvarů, včetně geodetického zaměření, povrchových sběrů, případně mikrosondáže a odběru pylových profilů ze sedimentů vodních nádrží (srov. Vařeka 2006; Vařeka 2006a; Novák 2006), doplněný v některých případech geofyzikálním průzkumem (R. Křivánek): Bukov (Vařeka, v tisku), Cetkov (Veselá 2006), Cháchov (Veselá 2008), Javor (Veselá 2008), Kokot (Buračinská 2008), Lhotka (Aubrechtová 2006), Nevěžeň (Vařeka 2008), Rovný (Vařeka, v tisku a), Řebřík (Hnízdilová 2006), Sloupek (P. Vařeka), Zhoř (Vařeka, v tisku b). Hoholov situovaný na poli byl podroben analytickým sběrům (L. Holata, P. Vařeka).

¹⁹ Menší odkryv zaměřený na situace z časného novověku byl realizován také v zaniklém Cetkově (R. Veselá, P. Vařeka).

Obr. 4. Majetková držba na Rokycansku na počátku 15. století. Mapa L. Holata, P. Rožmberský, P. Vařeka.

Abb. 4. Besitzer in der Region Rokycany zu Beginn des 15. Jhdts. Karte L. Holata, P. Rožmberský, P. Vařeka.

Obr. 5. Vesnice zaniklé v 15. století a zkoumané části regionu. Mapa L. Holata, P. Vařeka.

Abb. 5. Im 15. Jahrhundert untergegangene Dörfer und untersuchte Teile der Region. Karte L. Holata, P. Vařeka.

Poloha, velikost a uspořádání vsí

Zkoumané zaniklé vsi jsou situovány v nadmořské výšce od 400 až do 550 m. Vedle nejnižše položené Nevěženě na severním okraji regionu (399–404 m) zjišťujeme vsi situované v nadmořských výškách do 500 m v jihozápadní a jižní části regionu (Cháchov, Javor, Kokot, Lhotka), ale náleží sem také Řebřík na severovýchodě. S výjimkou Rovného (432–455 m n. m.) jsou zaniklé vsi ve střední a východní části regionu položeny nad 500 m n. m. (nejvýše situovaný Bukov 533–552 m n. m.). Charakteristickým umístěním je mírně či středně svažité terén při prameništi nebo svahy kolem pramenné pánve drobné vodoteče (10×). Pouze v jednom případě zjišťujeme nezvyklou, téměř výšinnou polohu ve svahu pod vrcholem návrší bez dnes patrné vazby k vodnímu zdroji, která se může odrážet v názvu vsi (Sloupek). Svažité intravilán se často obrací k jihu, jihozápadu či jihovýchodu, ale setkáváme se také s jinou orientací (východ, severozápad, severovýchod).

Pozůstatky vsí tvoří několik objektů (nejméně zaznamenáno u jen částečně dochovaného Řebříku – 13) až několik desítek reliéfních tvarů (nejvíce objektů bylo zjištěno v případě zaniklého Kokotu – 99), z nichž část ovšem představuje mladší zásahy. U všech sledovaných vsí zjišťujeme pravidelné půdorysné uspořádání. Z půdorysných typů se na jihu, jihozápadě a ve střední části regionu se setkáváme s obdélnou (Javor, Kokot), trojúhelníkovou (lichoběžnou?; Cháchov) nebo oválnou (čokovitou) návsi (Lhotka, Sloupek), zatímco pro Zbirožsko je charakteristické půlkruhové uspořádání zástavby (Bukov, Cetkov, Rovný, Řebřík). Ve Zhoří byla zjištěna řada pravděpodobně tří usedlostí na jedné a jediná usedlost na druhé straně.

Podle pravděpodobného počtu usedlostí stanovených na základě rozboru reliktní zástavby můžeme rozdělit lokality do čtyř kategorií. Pouze ves Kokot dosahuje mimořádné velikosti s více než 30 usedlostmi (snad 32). K větším vsím s více než 10 grundy řadíme Lhotku s pravděpodobně 15 parcelami. Nejčastěji se setkáváme s vesnicemi střední velikosti tvořenými zřejmě 5–10 usedlostmi (Cetkov, Cháchov, Javor, Rovný, Sloupek) a ve dvou případech ves sestávala z méně než pěti gruntů (Zhoř a Bukov – asi čtyři usedlosti). Pouze částečně dochovanou ves Řebřík můžeme vzhledem k velikosti areálu hypoteticky přiřadit k lokalitám středně velkým nebo velkým.

U šesti lokalit byla dokumentována sídla šlechty. Jediněčný sídelní komplex představuje Řebřík, na který již před více než 30 lety upozornil T. Durdík (1977), tvořený vsí s farním kostelem, hradem a hospodářským dvorem s vodními nádržemi. Svým rozsahem srovnatelným sídelním areálem je Rovný s pozůstatky vesnice, tvrzištěm, poplužním dvorem, mlýnem a vodním dílem tvořeným kaskádou čtyř rybníků zapojených do fortifikace tvrze. V největší zkoumané zaniklé vsi Kokot nacházíme tvrziště a nejméně dva poplužní dvory. Ve vzdálenosti 0,5 km od vsi Javor se nachází tvrziště a zřejmě též pozůstatky dvora a v Hoholově situovaném na zemědělsky kultivované půdě předpokládáme pozůstatek tvrziště. Samotný hospodářský dvůr byl dokumentován v Nevězeni. Opevněná sídla jsou situována při okraji intravilánu (tvrziště v Rovném, Hoholově, hrad v Řebříku), uprostřed vsi (Kokot) nebo opodál vsi (Javor).

V zaniklých vsích nacházíme nejrůznější vodní nádrže, od drobných haltýřů či cisteren situovaných v jednotlivých usedlostech až po menší rybníky, které zaujímaly část intravilánu. Nejvýspělejší, kaskádovitě řešená vodní díla zjišťujeme v Rovném (čtyři rybníky se systémem přepadů, bočních kanálů a mlýnem u spodní nádrže) a Javoru (tři nádrže). S různou frekvencí dokumentujeme také objekty, které můžeme považovat za studny (početné zejména v Cháchově, Kokotě a Lhotce). Často přímo do intravilánu ústí úvozové cesty (Cetkov, Cháchov, Javor, Lhotka, Rovný, Sloupek) a můžeme tak sledovat napojení vsi na zaniklou komunikační síť.

Usedlost a dům

Zatímco uspořádání zkoumaných vsí na celém Rokycansku vykazuje rysy normativní půdorysné osnovy, výrazné odlišnosti přináší pohled na archeologicky identifikovatelné jednotky, které interpretujeme jako usedlosti. V jižní a jihozápadní části regionu (Cháchov,

Javor, Kokot, Lhotka) zjišťujeme indicie pravidelného uspořádání dvorů (v některých případech zřejmě jednostranné, dvoustranné, úhlové) a početné reliktů (obvykle konvexní, někdy kombinované konvexní s konkávními částmi), které můžeme považovat za pozůstatky vícedílných, zřejmě trojdílných domů. Velikost destrukcí staveb orientovaných štítově k návsí (v jednom případě snad okapově, Cháchov) dosahuje od 7×13 m do 9×28 m, což rámcově odpovídá rozměrům trojdílných vesnických domů pozdního středověku v Čechách a na Moravě (Vařeka 2004, 261). Relikty ojedinělé stavby o rozměrech 14×40 m, členěné nejméně do čtyř až pěti dílů, byly zjištěny v usedlosti XVI, interpretované jako poplužní dvůr, ve vsi Kokot. Starší sondáž poskytla nález nádobkového kachle a otisky dalších kachlů jsou patrné v hliněných výmazech (Buračinská 2008, 104). Tyto indicie mohou svědčit pro existenci vyspělého obytného interiéru vytápěného kachlovými kamny v prostředí dvora již v 15. století. Objekt považovaný za pozůstatek trojdílného domu, který byl součástí poplužního dvora v Nevězení, se svou velikostí neliší od vesnických domů ($3,8\text{--}7,4 \times 15$ m). Rozsah a charakter destrukcí zaniklých staveb naznačuje, že domy byly opatřeny kamennými podezdívkami, ovšem části mohly být celé zděné, a setkáváme se také s doklady zapuštěných komor, někdy s viditelnou šjí. Maznicové destrukce, související s požárovým zánikem lokalit, poskytly několik dokladů roubené konstrukce a nálezy pálených cihel indikují značné rozšíření tohoto doplňkového konstrukčního prvku ve vesnickém prostředí jihovýchodního Plzeňska.²⁰

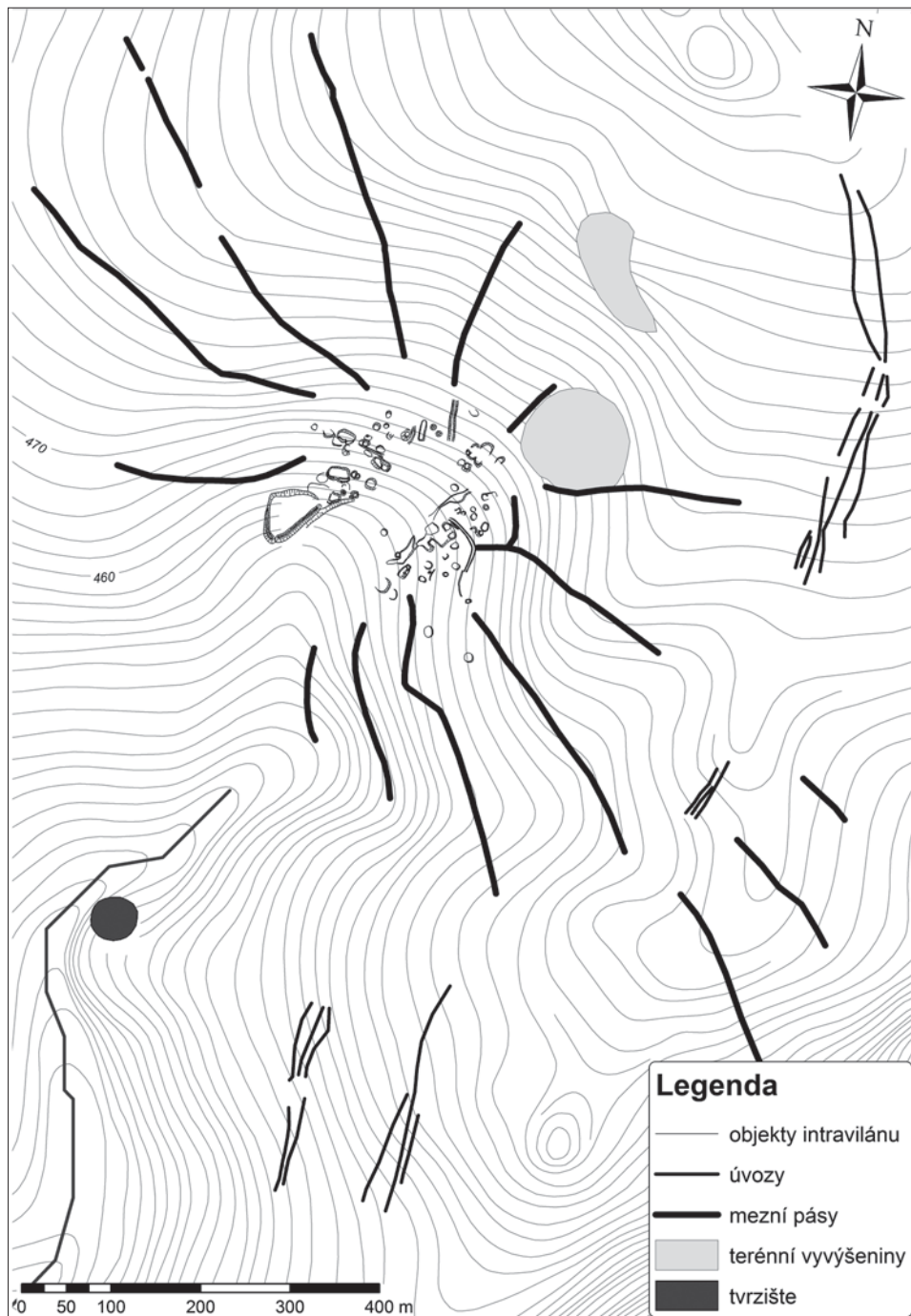
Odlišnou stavební tradici zaznamenáváme ve střední a severovýchodní části Rokycanska. Shluky objektů, které považujeme za pozůstatky usedlostí, obvykle vykazují značné nepravidelnosti a můžeme je snad přiřadit k typu hromadnému (Cetkov, Bukov, Rovný, Sloupek, Zhoř). Pozůstatky staveb mají jinou podobu než v zaniklých vsích na jihu a jihozápadě Rokycanska. Charakteristické jsou pravouhlé terasovité plošiny či pozůstatky nízké podezdívky (rozměry zpravidla nepřesahují 10×10 m) vymezující zaniklou stavbu, v jejichž blízkosti nacházíme konkávní pozůstatky samostatných zahlobených staveb, někdy s šjí nebo nadzemní objekty indikované konvexním útvarem (obr. 7). Sondáž na Sloupku a geofyzikální průzkumy potvrdily, že se v této oblasti uchovala až do pozdního středověku archaická stavební tradice s usedlostmi tvořenými jednoduchými domy (jizbami) a samostatnými komorami. Odkryv usedlosti I na Sloupku odhalil kamenné podezdívky jizby o velikosti $6,8 \times 6,8$ m, ke které se diagonálně připojovala zapuštěná komora o velikosti $3,5 \times 5$ m opatřená kamennou plentou a šjí. Umístění jizeb a komor v rámci usedlostí je značně nepravidelné; někdy je v přední části situována jizba a komora stojí vzadu, jindy je tomu naopak a kolísá také vzdálenost obytných jader usedlostí od čela parcel. Komory se nacházejí v nevelké vzdálenosti od jizeb (zpravidla do 10 m, někdy jsou v těsném sousedství) a obvykle jsou umístěny diagonálně.²¹

Zázemí vsí, těžba a zpracování surovin

V zázemí vesnických sídel se podařilo u Kokotu, Sloupku a Zhoře zachytit části plužiny tvořené záhony, jinde zjišťujeme jen úseky mezních pásů. Nově bylo pro dokumentaci extravilánu zaniklých vsí využito trojrozměrné scanování zalesněného terénu systémem LiDAR z nízko letícího letounu (za spolupráci děkujeme M. Gojdovi a L. Starkové). Příkladem efektivit této metody je mapování zázemí zaniklého Javoru, které odhalilo klínovitou záhumenicovou plužinu (obr. 6). Obilnářskou produkci i v oblastech nad 500 m prokazují pylové profily ze zaniklých vsí (L. Petr), stejně jako analýzy botanických makrozbytků (P. Kočár). Orbu těžkým záhonovým pluhem v těchto oblastech dokládá krojidlo nalezené na dvoře usedlosti I na Sloupku a z dalšího zemědělského nářadí je možno zmínit celé brány,

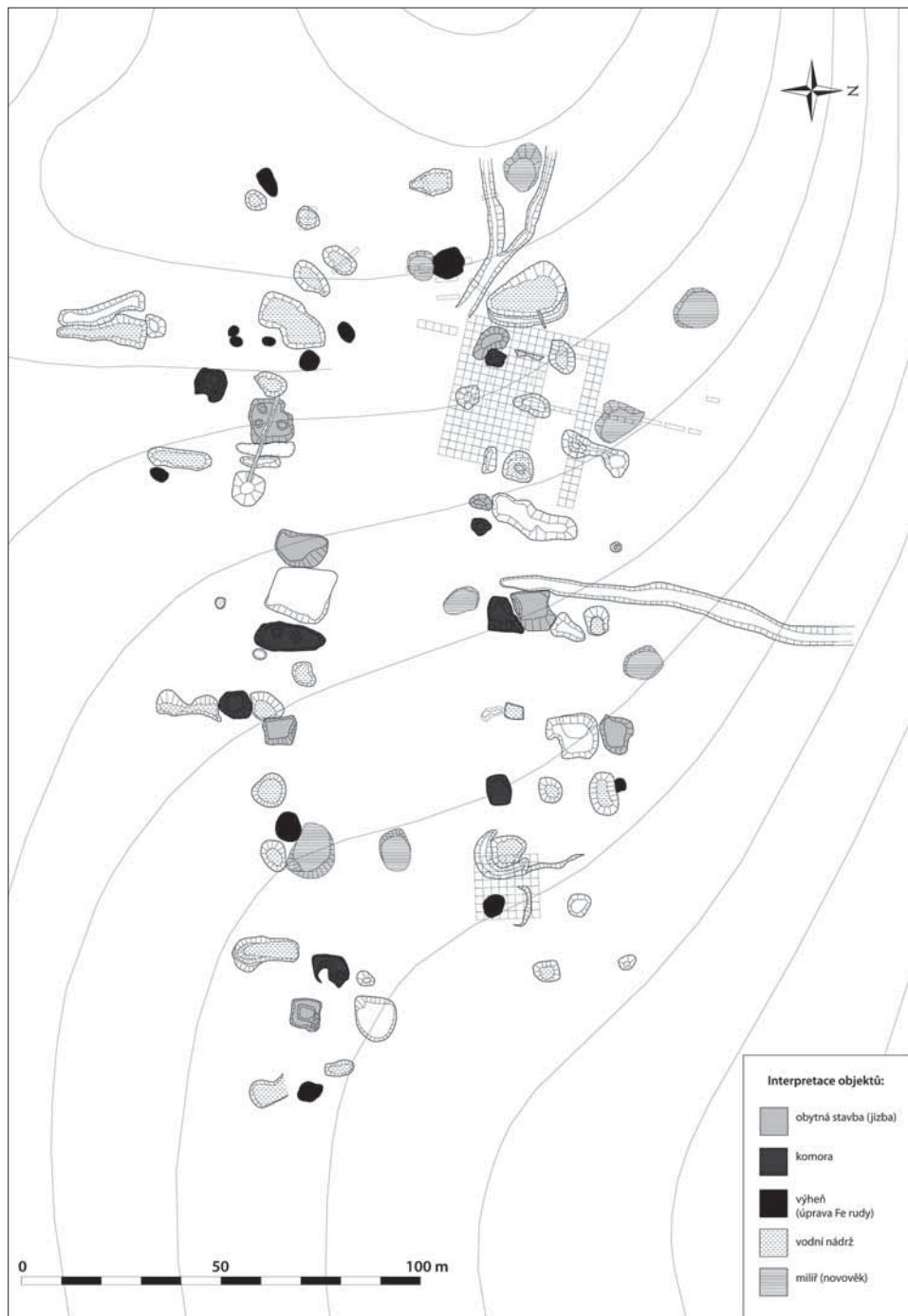
²⁰ Kromě lokalit na Rokycansku byly cihly nalezeny také v nedalekém zaniklém Horním a Dolním Nestajově (Anderle–Nováček 1990, 251).

²¹ Archaické uspořádání jader pozdně středověkých vesnických usedlostí tvořených samostatnou jizbou a komorou bylo prokázáno v zaniklém Bystřeci na Drahanské vrchovině (Belcredi 2006). K jednoduchým vesnickým domům srov. Vařeka 2004, 258.

Obr. 6. Zaniklá ves Javor (k. ú. Kornatice) s relikty plůžiny (kombinace povrchového průzkumu reliéfních tvarů intravilánu a laserového scanování extravilánu – LiDAR). Plán L. Holata, L. Starková, R. Veselá.

Abb. 6. Dorfwüstung Javor (Katastergebiet Kornatice) mit Flurrelikten (Oberflächenuntersuchung der Reliefformen des Intravilans kombiniert mit Laserscanning des Extravilans – LiDAR). Planskizze L. Holata, L. Starková, R. Veselá.

Obr. 7. Zaniklá ves Sloupek (k. ú. Těškov). Plán P. Vařeka.

Abb. 7. Dorfwüstung Sloupek (Katastergebiet Těškov). Planskizze P. Vařeka.

z nichž se zachovaly železné hřeby, na stejné lokalitě. Archeobotanická evidence naznačuje také význam pastvy v zemědělském systému výše položených vsí.

Vedle množství pramenů pro studium zemědělství (zejména archeobotanika a relikty plůžin), přináší výzkumný projekt také početné archeologické doklady nezemědělských aktivit. Jihovýchodní Rokycansko náleželo nejméně od 14. století k významným oblastem železářství v Čechách (Nováček 2007, 164). Zatímco středověké železářství na Strašicku je předmětem samostatného projektu (K. Nováček), v rámci výzkumu zaniklého osídlení jsme se zaměřili na řešení otázky zapojení vesnických komunit do těžby a úpravy rud. Několik povrchových a přípoверхových dobývek svrchních, snadno dostupných ložisek železných rud, situovaných v blízkosti nebo na okraji vesnických sídel, bylo nálezy keramiky ze sběrů a drobných sondáží datováno do pozdního středověku. Sondáž na Sloupku pak prokázala výrobní aktivity spojené s úpravou rudy za studena i pražením ve výhních, které probíhaly přímo v usedlostech. Výsledky výzkumu zemědělství i nezemědělských výrobních aktivit budou prezentovány v samostatné studii.

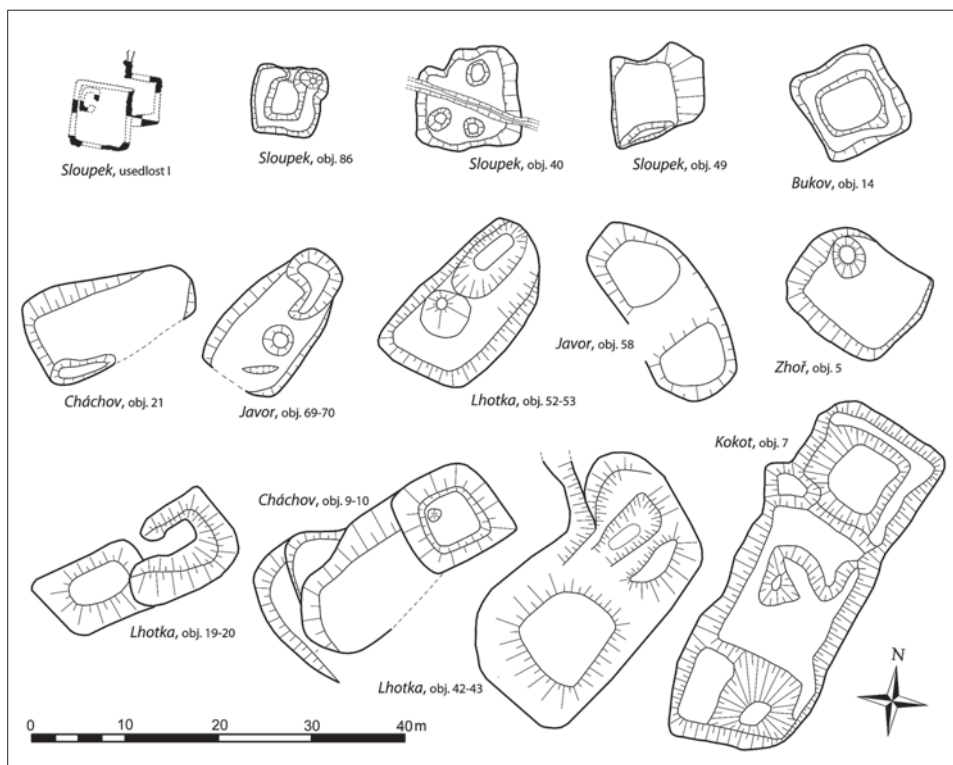
Datování zaniklých vsí

Všechny dokumentované vesnice se objevují v písemných pramenech až ve 14. století. Na lokalitách v jižní a jihozápadní části Rokycanska byla sběry získána keramika, kterou řadíme do 13. století, a můžeme tak jejich vznik klást již do této doby (pravděpodobně do druhé poloviny 13. století; Hoholov, Cháchov, Javor, Kokot). Vzhledem k datování počátků hradu Řebřík (Durdík–Frolík 1982) na přelom 13. a 14. století můžeme snad obdobně zařadit také založení stejnojmenné vsi. Na ostatních lokalitách byla terénními výzkumy získána pouze keramika 14.–15. století. Nemůžeme zcela vyloučit, že starší komponenty nebyly sběry (Bukov, Cetkov, Lhotka, Nevěžeň, Rovný, Zhoř) a odkryvem části vsi (Sloupek) zachyceny,²² přesto předpokládáme spíše mladší založení těchto vsí, a to v průběhu 14. věku. Na základě nálezů keramiky a ojedinělých mincí klademe zánik vsí do první poloviny 15. nebo do doby kolem poloviny 15. století. Na všech lokalitách zjišťujeme stopy zániku požárem. Tři ze zkoumaných vesnic byly obnoveny v 16. století, byť ne v původním rozsahu, a definitivně zanikly během třicetileté války (Bukov, Cetkov, Rovný).

8. Závěr

Studium osídlení na území okresu Rokycany ukázalo postupné rozšiřování sídelní sítě z níže položených oblastí s příhodnějšími podmínkami pro zemědělství, využívanými intenzivně již v raném středověku (území na západě okresu podél Berounky, Rokycanská a Holoubkovská kotlina), do méně příznivých poloh přesahujících 400 a později 500 m n. m. Ve shodě s poznáním vývoje osídlení v jiných výše položených částech Čech přikládáme i na Rokycansku značný význam 13. století (zejména jeho druhé polovině), kdy došlo k sídelnímu postupu do oblastí, odkud zatím postrádáme stopy staršího osídlení (Bukovohorská vrchovina, podhůří Brd, okraje Radečské a Hudlické vrchoviny). Kromě výrazného rozšíření sídelní oikumeny docházelo ke strukturálním změnám osídlení a vzniku stabilizovaných sídel na území se starou sídelní tradicí. K dokončení výstavby sídelní sítě však došlo až ve 14. století, kdy byla založena skupina vsí na okrajích Radečské vrchoviny ve střední části regionu, a nejméně od přelomu 13. a 14. století dochází k rychlému rozvoji železářství, které se koncentrovalo do Strašicko-Dobřívské oblasti. Vzhledem k množství psaných pramenů i archeologických dokladů můžeme pro období 14. a počátku 15. století rekonstruovat osídlení regionu téměř v úplnosti a stejně tak je možné vymezit poslední neosídlené oblasti (Strašická, Radečská a okraj Hudlické vrchoviny). K výrazné redukci osídlení došlo v 15. století, v jehož průběhu zaniklo téměř 40 % vsí (z nich jen čtvrtina byla obnovena v mladším období), a současně evidujeme zánik množství menších sídel šlechty (tvrze, dvory) i několika

²² Jediný drobný zlomek z Cetkova může vykazovat znaky keramiky hradištní tradice, ovšem jeho omletí tuto výpověď limituje (Veselá 2006, 97).

Obr. 8. Relikty jednodílných a vícedílných domů (Bukov, Cháchov, Javor, Kokot, Lhotka, Sloupek, Zhoř). Kresba L. Holata, P. Vařeka.

Abb. 8. Relikte einteiliger und mehrteiliger Häuser (Bukov, Cháchov, Javor, Kokot, Lhotka, Sloupek). Zeichnung L. Holata, P. Vařeka.

hradů. Stejně jako jinde v Čechách se nabízí souvislost s devastujícími dopady dlouhých husitských a poděbradských válek, které Plzeňsko a Podbrdsko těžce postihly (zkoumaná sídla zanikla katastrofálním požárem), ovšem v zániku, či spíše neobnovení sídel, je třeba hledat průsečík celé řady příčin, které budou předmětem dalšího zkoumání.

Na výsledky staršího regionálního bádání navázal v posledních letech rozsáhlý výzkum zaniklých vsí z pozdního středověku (celkem 12 lokalit), využívající zejména nedestruktivních metod, který poskytl množství informací o poloze zaniklých sídel v krajině, jejich půdorysném uspořádání, velikosti, o podobě usedlosti a domu. Pozornost byla věnována také zemědělství i nezemědělským aktivitám ve vesnickém prostředí. K významným výsledkům projektu řadíme identifikaci oblasti, kde až do sklonku středověku přežívalo archaické uspořádání usedlostí s jednodílným domem (jizbou) a samostatnou komorou (střední a severovýchodní Rokycansko). S tím kontrastuje druhá oblast s indiciemi pravidelného uspořádání usedlostí a vícedílného (trojdílného) domu (jihozápad a jih regionu). Na Rokycansku se také podařilo prokázat rozsáhlé podnikání poddaných v oblasti exploatace a zpracování železných rud, které zatím postrádá srovnání.

Prameny

CDB I: Codex diplomaticus et epistolaris Regni bohemiae I (Friedrich, G., ed.). Prague 1906–1907.

CDB II: Codex diplomaticus et epistolaris Regni bohemiae II (Friedrich, G., ed.). Prague 1912.

DRC: Decem registra censum bohemia compilata aetate bellum husiticum praecedente – Deset urbářů českých z doby před válkami husitskými (Emler, J., ed.). Praha 1881.

EIN BERNAREGISTER: Ein Bernaregister des Pilsner Kreises vom Jahre 1379 (Emler, J., ed.). Prag 1876.

- FRB II: *Fontes rerum bohemicarum II – Prameny dějin českých II. Kosmův letopis český s pokračovateli* (Emler, J.–Tomek, W. W., ed.). Praha 1874.
- LC: *Libri confirmatum ad beneficia ecclesiastica pragensem per archidioecesim* (Tingl, F. A.–Emler, J., ed.). Pragae 1865–1868, 1874–1889.
- RBM I: *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae I*, (Erben, K. J., ed.). Pragae 1855.
- RBM III: *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae III*, (Erben, K. J., ed.). Pragae 1890.
- RBM IV: *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae I*, (Erben, K. J., ed.). Pragae 1892.
- RDP: *Registra decimarum papalium – Registra desátků papežských z diecézí pražské* (Tomek, W. W., ed.). Praha 1873.
- URBĀR: *Urbář zboží rožmberského z roku 1379* (Truhlář, J., ed.). Praha 1880.

Literatura

- ANDERLE, J., 1996: *Tvrze kozelského polesí. Plzeň.*
- ANDERLE, J.–BENEŠ, A., 1984: *Smědčice, okr. Rokycany. In: Výzkumy v Čechách 1980–1981, 116. Praha.*
- ANDERLE, J.–KAREL, T., 1995: *Městský hrad v Rokycanech, Sborník muzea Dr. Bohuslava Horáka 7, 15–24.*
- ANDERLE, J.–KAREL, T.–ŠVÁBEK, V., 1994: *Městský hrad v Rokycanech – Stadtbürg in Rokycany, AH 19, 71–77.*
- ANDERLE, J.–NOVÁČEK, K., 1990: *Zaniklý sídelní komplex Neslívý – Der abgekommene mittelalterliche Siedlungskomplex Neslívý, AH 15, 251–260.*
- ANDERLE, J.–ROŽMBERSKÝ, P., 1994: *Zaniklý Kokot, ves a šlechtická sídla – Verschwundener Kokot, das Dorf und Edelsitze, CB 4, 175–184.*
- ANDERLE, J.–ŠVÁBEK, V., 1989: *Hrady na Strašicku – pokus o rekonstrukci jejich postavení v životě oblasti před polovinou 14. století – Burgen im Gebiet Strašice – Versuch einer Rekonstruktion ihrer Position im Leben des Gebietes vor der Mitte des 14. Jahrhunderts, CB 1, 118–121.*
- 1990: *Tvrze v rokycanském okrese – I. část, Sborník Muzea dr. B. Horáka v Rokycanech 3, 3–25.*
- 1992: *Tvrze v rokycanském okrese – II. část, Sborník Muzea dr. B. Horáka v Rokycanech 4, 3–44.*
- 1993: *Tvrze v rokycanském okrese – III. část, Sborník Muzea dr. B. Horáka v Rokycanech 5, 11–36.*
- 1997: *Strašické hrady. Plzeň.*
- AUBRECHTOVÁ, A., 2006: *Zaniklá vesnice Lhotka. In: Vařeka, P. a kol., Archeologie zaniklých středověkých vesnic na Rokycansku I, 99–124. Plzeň.*
- BENEŠ, A., 1979: *Naučná stezka Zábělá (Zastávka hradiště Bukovec). Plzeň.*
- 1982: *Strápole, okr. Rokycany. In: Výzkumy v Čechách 1978–1979, 125–126. Praha.*
- BAŠTA, J., 1992: *Březina, okr. Rokycany. In: Výzkumy v Čechách 1988–1989, 20. Praha.*
- BAŠTA, J.–BAŠTOVÁ, D., 1988: *K problematice počátků a vývoje slovanských hradišť v západních Čechách, Studia mediaevalia Pragensia 1, 9–32.*
- BELCREDI, L., 2006: *Bystřec. O založení, životě a zániku středověké vsi. Archeologický výzkum zaniklé středověké vesnice na Dražanské vrchovině 1975–2005–Mittelalterliche Ortswüstung–Bystřec. Brno.*
- BRAUN, P., 1982: *Březina, okr. Rokycany. In: Výzkumy v Čechách 1978–1979, 14. Praha.*
- 1995: *Borek, okr. Rokycany. In: Výzkumy v Čechách 1990–1992, 29. Praha.*
- BŘICHÁČEK, P.–METLIČKA, M.–METLIČKOVÁ, J., 1995: *Hlášení č. j. 5/1995, nepubl. rkp. uložen v archivu ZČM. Plzeň.*
- BURAČINSKÁ, M., 2008: *Zaniklá ves Kokot. In: Vařeka, P. a kol., Archeologie zaniklých středověkých vesnic na Rokycansku II, 53–116. Plzeň.*
- CIRONIS, P., 1993: *Historie města Rokycan I. Rokycany od 10. stol. do konce třicetileté války. Rokycany.*
- ČEPEK, L. a kol., 1961: *Geologická mapa ČSSR. Mapa předčtvrtohorních útvarů. List M-33-XX Plzeň. Praha.*
- DEMEK, J. A KOL., 1987: *Zeměpisný lexikon ČSR. Hory a nížiny. Praha.*
- DOUBOVÁ, M., 1972: *Březina, okr. Rokycany. In: Výzkumy v Čechách 1969, 18–22. Praha.*
- 1990: *Príspevek k počátkům slovanského osídlení Plzeňska. Príspevky k archeologii západních Čech, Zprávy Československé společnosti archeologické – Supplementum 11, 28–54.*
- DURDÍK, T. 1977: *Zaniklý sídelní komplex Řebřík. In: Středověká archeologie a studium počátků měst, 231–235. Praha.*
- 1994: *Erforschung der mittelalterlichen Burgen in West- und Südböhmen–Výzkum středověkých hradů v západních a jižních Čechách, CB 4, 7–26.*
- 1999: *Ejovice, okr. Rokycany. In: Výzkumy v Čechách 1996–1997, 48. Praha.*
- 2000: *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Praha.*
- DURDÍK, T.–FROLÍK, J., 1982: *Hrad Řebřík na Rokycansku a jeho postavení v genezi českého šlechtického hradu – Burg Řebřík in der Gegend von Rokycany und ihre Stellung unter den Feudalburgen Böhmens, AH 7, 367–377.*
- FONIOKOVÁ, V.–KAISER, L.–ŠIROKÝ, R., 2003: *Rokycany, okr. Rokycany. In: Výzkumy v Čechách 2001, 245. Praha.*
- FOSTER, L., 2006: *Svinná, okr. Rokycany. In: Výzkumy v Čechách 2004, 234. Praha.*
- FRANC, F. X., 1988: *Stählauser Ausgrabungen 1890. Přehled nálezů v oblasti Mže, Radbuzy, Úhlavy a Klavavy 1906. I, II (Šaldová, V., ed.). Praha.*

- FRÝDA, F., 1976: Hradiště, okr. Rokycany, nepubl. rkp. NZ ulož. v archivu ZČM, č. j. 100/83. Plzeň.
- 1985: Chotětín, okr. Rokycany. In: Výzkumy v Čechách 1982–1983, 47. Praha.
- 1987: Cheznovice, okr. Rokycany. In: Výzkumy v Čechách 1984, 62. Praha.
- 1989: Dehtařské pece ve 13. století na Rokycansku, Sborník okresního muzea v Rokycanech 2, 43–53.
- FUSÁN, O.–KODYM, O.–MATĚJKA, A., 1993: Geologická mapa České republiky. Geologická mapa Slovenské republiky. Praha.
- HABERSTROH, C., 2004: Das frühmittelalterlichen Gräberfeld von Wirbenz, Gde. Speichersdorf, Lkr. Bayreuth. München.
- HNÍZDILOVÁ, P., 2006: Zaniklá vesnice a dvůr Řebřík. In: Vařeka, P. a kol., Archeologie zaniklých středověkých vesnic na Rokycansku I, 125–139. Plzeň.
- KAISER, L., 2006: Zvíkovec, okr. Rokycany. In: Výzkumy v Čechách 2004, 281. Praha.
- 2005: Volduchy, okr. Rokycany. In: Výzkumy v Čechách 2003, 327. Praha.
- KAMENICKÁ, E., 2004: Svinná, okr. Rokycany. In: Výzkumy v Čechách 2002, 281. Praha.
- KASPAR, V. 1997: Rokycany, okr. Rokycany. In: Výzkumy v Čechách 1993–1995, 268. Praha.
- KLÁPŠTĚ, J., 1994: Paměť krajiny středověkého Mostecka – Das Landschaftsgebiet Most als Zeuge des Mittelalters. Most.
- 1994a: Změny – středověká transformace a její předpoklady – Transformation – la transformation médiévale et ses conditions préalables, Mediaevalia archaeologica bohemia 1993, PA – Supplementum 2, 426–443.
- 2005: Proměna českých zemí ve středověku. Praha.
- KOČKA, V., 1930: Dějiny politického okresu kralovického. Kralovice.
- KOSTROUCH, F., 2006: Osek, okr. Rokycany. In: Výzkumy v Čechách 2004, 150. Praha.
- KOSTROUCH, F.–ŠIROKÝ, R., 2003: Rokycany, okr. Rokycany. In: Výzkumy v Čechách 2001, 245. Praha.
- KRATOCHVÍL, J. A KOL., 1957–1966: Topografická mineralogie Čech I–VIII. Praha.
- KRUMPHANZLOVÁ, Z., 1967: Časně středověké nálezy jehlic v českých zemích – Nadeln in burgwallzeitlichen Funden und ihre Stellung im Inventar des frühmittelalterlichen Europas, PA LVIII, 580–591.
- KUDRNÁČ, J., 1982: Rýžování zlata v Čechách – Goldwäschen in Böhmen, PA LXXIII, 455–485.
- 1982a: Újezd u sv. Kříže. In: Výzkumy v Čechách 1978–1979, 142. Praha.
- LUTOVSKÝ, M.–TOMKOVÁ, K., 1993: K problematice nejmladších raně středověkých mohyl v Čechách – pohřebiště u Hlohoviček – Issues concerning the final phase of early medieval barrows in Bohemia – a report on the cemetery near Hlohovičky, Mediaevalia archaeologica Bohemia, PA – Supplementum 2, 86–106.
- METLIČKA, M., 1992: Litohlavy, okr. Rokycany. In: Výzkumy v Čechách 1988–1989, 87. Praha.
- MIKYŠKA, R., 1969: Geobotanická mapa ČSSR. České země. List M-33-XX. Praha.
- MIKYŠKA, R. A KOL. 1968: Geobotanická mapa ČSSR. Vegetace ČSSR A2, 1. České země. Praha.
- NACHTMANNOVÁ, A.–RAZÍM, V., 2010: Křivoklát a lovecký hvozď v době přemyslovské. In: Přemyslovské Křivoklátsko. 900 let hradu Křivokláta (Razím, V., ed.), 12–34. Praha.
- NEUHÄUSLOVÁ, Z. A KOL. 1998: Mapa potencionální přirozené vegetace České republiky. Praha.
- NEUHÄUSLOVÁ, Z.–MORAVEC, J., 1997: Mapa potencionální přirozené vegetace České republiky. Praha.
- NOVÁČEK, K., 2000: Ostrovec, okr. Rokycany. In: Výzkumy v Čechách 1998, 133. Praha.
- 2003: Rokycany, okr. Rokycany. In: Výzkumy v Čechách 2000, 239. Praha.
- 2007: První sezóna průzkumu středověkého výrobního mikroregionu Strašicko – The First Season of Research into the Medieval Proto-Industrial Micro-Region Strašicko. In: Opomíjená archeologie 2005–2006 (Křištof, P.–Šmejda, L.–Vařeka, P., ed.), 163–172. Plzeň.
- NOVÁK, R., 2006: Zaměřování a vizualizace antropogenních reliéfních tvarů. In: Vařeka, P. a kol., Archeologie zaniklých středověkých vesnic na Rokycansku I, 65–70. Plzeň.
- NOVOBILSKÝ, M.–ROŽMBERSKÝ, P., 1995: Hrad Drštka u Skořic. Plzeň.
- 1995a: Hrad Homberk u Příkopic. Plzeň.
- 1996: Hrad Homberk, homberské panství a páni z Homberka – Burg Homberk, Homberk-Domäne und die Herren von Homberk, CB 5, 75–92.
- PÍČ, J. L., 1909: Starožitnosti země české. Díl III. Svazek 1. Praha.
- PODLAHA, A., 1900: Soupis památek historických a uměleckých v království Českém od pravěku do počátku 19. století. Politický okres Rokycanský. Praha.
- QUITT, E., 1971: Klimatické oblasti Československa. Studia Geographica 16. Brno.
- ROŽMBERSKÝ, P., 2006: Soupis zaniklých středověkých vesnic na Rokycansku. In: Vařeka, P. a kol., Archeologie zaniklých středověkých vesnic na Rokycansku I, 13–56. Plzeň.
- 2008: Dodatky k soupisu zaniklých středověkých vesnic na Rokycansku. In: Vařeka, P. a kol., Archeologie zaniklých středověkých vesnic na Rokycansku II, 127–130. Plzeň.
- v tisku: Města, městečka, hrady, tvrze a vesnice na Rokycansku v písemných pramenech 10.–17. století. In: Vařeka, P. a kol., Archeologie zaniklých středověkých vesnic na Rokycansku III. Plzeň.
- ROŽMBERSKÝ, P.–FRÝDA, F., 1985: Mýto, okr. Rokycany. In: Výzkumy v Čechách 1982–1983, 110. Praha.
- SCHĚJBALOVÁ, Z., 2009: Raně středověká pohřebiště na jihozápadním Plzeňsku – Early Medieval cemeteries in the South-West Plzen region, nepubl. rkp. diplomové práce ulož. na katedře archeologie FF ZČU v Plzni. Plzeň.
- SKLENÁŘ, K., 1989: Pravěké nálezy na Rokycansku (Archeologický místopis okresu Rokycany v pravěku a v rané době dějinné), SZM – Historie 4, 7–94.

- 1992: Archeologické nálezy v Čechách do roku 1870. Prehistorie a protohistorie. Praha.
- SMOLÍK, J., 1878: Písemné zprávy, PA XI, 139–140.
- ŠÍROKÝ, R., 2003: Lhotka, okr. Rokycany. In: Výzkumy v Čechách 2000, 120. Praha.
- ŠMILAUER, V., 1960: Osídlení Čech ve světle místních jmen. Praha.
- ŠVÁBEK, P., 1982: Rokycany, okr. Rokycany. In: Výzkumy v Čechách 1978–1979, 116. Praha.
- TOMÁŠEK, M., 1995: Atlas půd České republiky. Praha.
- 2000: Půdy České republiky. Praha.
- VAREKA, P. 2001: Rokycany, okr. Rokycany. In: Výzkumy v Čechách 1999, 283. Praha.
- 2004: Archeologie středověkého domu I. Proměny vesnického obydlí v Evropě v průběhu staletí (6.–15. století). Plzeň.
- 2006: Cíle, přístup a metody výzkumu. In: Vařeka, P. a kol., Archeologie zaniklých středověkých vesnic na Rokycansku I. 125–139. Plzeň.
- 2006a: Dokumentace reliéfních antropogenních tvarů. In: Vařeka, P. a kol., Archeologie zaniklých středověkých vesnic na Rokycansku I, 125–139. Plzeň.
- 2007: Zpráva o výzkumu zaniklých středověkých a novověkých vesnic – Research of the Medieval and Postmedieval Villages – a Report. In: Opomíjená archeologie 2005–2006 (Křišťof, P.–Šmejda, L.–Vařeka, P., ed.), 150–157. Plzeň.
- v tisku: Zaniklá ves Bukov. In: Vařeka, P. a kol., Archeologie zaniklých středověkých vesnic na Rokycansku III. Plzeň.
- v tisku a: Zaniklá ves, tvrz a dvůr Rovný. In: Vařeka, P. a kol., Archeologie zaniklých středověkých vesnic na Rokycansku III. Plzeň.
- VAREKA, P., v tisku a: Zaniklá ves Zhoř. In: Vařeka, P. a kol., Archeologie zaniklých středověkých vesnic na Rokycansku III. Plzeň.
- VAREKA, P. A KOL., 2006: Archeologie zaniklých středověkých vesnic na Rokycansku I – Archeology of Deserted Medieval Villages in the Rokycany Region (West Bohemia). Plzeň.
- 2008: Archeologie zaniklých středověkých vesnic na Rokycansku II – Archaeology of Deserted Medieval Villages in the Rokycany-Region (West Bohemia) II. Plzeň.
- v tisku: Archeologie zaniklých středověkých vesnic na Rokycansku III – Archaeology of Deserted Medieval Villages in the Rokycany-Region (West Bohemia). Plzeň.
- VÁVRA, I., 1973: Rezenská a Norimberská cesta, HG 11, 3–100.
- VESELÁ, R., 2006: Zaniklá vesnice Cetkov. In: Vařeka, P. a kol., Archeologie zaniklých středověkých vesnic na Rokycansku I, 67–98. Plzeň.
- 2008: Zaniklá ves Cháchov. In: Vařeka, P. a kol., Archeologie zaniklých středověkých vesnic na Rokycansku II, 3–26. Plzeň.
- 2008a: Zaniklá ves Javor. In: Vařeka, P. a kol., Archeologie zaniklých středověkých vesnic na Rokycansku II, 27–52. Plzeň.
- VLČEK, P.–SOMMER, P.–FOLTÝN, D., 1997: Encyklopedie českých klášterů. Praha.

Zusammenfassung

Die Besiedelung der Region Rokycany im Mittelalter und die Problematik von Dorfwüstungen

Die Erforschung der Besiedelung im Bezirk Rokycany hat ergeben, dass sich das Siedlungsnetz von den bereits im frühen Mittelalter intensiver genutzten niedriger gelegenen Gebieten mit für die Landwirtschaft günstigeren Bedingungen (die Gebiete im Westen des Bezirks entlang des Flusses Beraun [Berounka], in der Region Rokycany und das Holoubkovské Becken) nach und nach in die oberhalb 400 und später 500 m ü.d.M. gelegenen ungünstigeren Lagen ausbreitete. Im Einklang mit den Erkenntnissen bezüglich der Besiedelung in anderen Teilen Böhmens messen wir auch in der Region Rokycany dem 13. Jahrhundert (besonders dessen zweiter Hälfte), als die Besiedelung in Gebiete vordrang, in denen wir Spuren einer älteren Besiedelung bislang vermissen (Buchberg-Bergland [Bukovohorská vrchovina], Brdywald-Vorland [podhůří Brd], Ränder des Ratscher und Hudlitzer Berglands [Radečské a Hudlické vrchoviny]) eine beträchtliche Bedeutung bei. Außer einer deutlichen Ausweitung der Oikumene in der Region kam es zu strukturellen Änderungen der Besiedelung und zur Entstehung stabilisierter Wohnplätze auf Gebieten mit alter Siedlungstradition. Der Bau des Siedlungsnetzes wurde erst im Verlauf des 14. Jahrhunderts vollendet, als an den Ränder des Ratscher Berglands im mittleren Teil der Region eine Gruppe von Dörfern angelegt wurde und es mindestens ab der Wende vom 13. zum 14. Jahrhundert zu einer schnellen Entwicklung der sich in der Region Strašice – Dobřív konzentrierenden Eisengewinnung kam. Im Hinblick auf die Fülle von schriftlichen Quellen und archäologischen Belegen können wir für den Zeitraum des 14. und zu Beginn des 15. Jahrhunderts die Besiedelung der Region fast zur Gänze rekonstruieren, ebenso ist es möglich, die letzten nicht besiedelten Gebiete abzugrenzen (die Region Strašice, Radeč und den Rand des Hudlitzer Berglands). Im 15. Jahrhundert ist es zu einer deutlichen Reduzierung der Besiedelung gekommen, in deren Verlauf fast 40 % der Dörfer wüst wurden (nur ein Viertel von ihnen wurde in jüngerer Zeit erneuert). Gleichzeitig verzeichnen wir, dass eine Fülle kleinerer Adelssitze (Festungen, Höfe) und einige Burgen verschwinden.

Ebenso wie auch anderswo in Böhmen bietet sich ein Zusammenhang mit den zerstörerischen Auswirkungen der langwierigen Podiebrader- und Hussitenkriege an, von denen die Region Pilsen und das Brdywald-Vorland (Podbrdsko) schwer heimgesucht wurden. Freilich muss im Untergang, bzw. eher in der nicht Erneuerung der Sitze der Schnittpunkt von einer Reihe von Ursachen gesucht werden, die den Gegenstand einer weiteren Untersuchung darstellen werden.

An die Ergebnisse der älteren regionalen Forschung knüpfte in den letzten Jahren eine eingehende Grabung spätmittelalterlicher Dorfwüstungen an (insgesamt 12 Fundstellen), bei welcher vornehmlich zerstörungsfreie Methoden zugrunde gelegt wurden, die eine Fülle an Informationen über die Lage wüster Sitze in der Landschaft, über ihre Grundrissanordnung, Größe, Form von Anwesen und Haus lieferte. Auch wurde landwirtschaftlichen und nichtlandwirtschaftlichen Aktivitäten im ländlichen Milieu Beachtung geschenkt. Zu den wichtigen Ergebnissen des Projektes wird die Identifizierung des Gebietes hinzugezählt, in dem eine archaische Anordnung der Anwesen mit einteiligem Haus (Rauchstube) und selbständiger Kammer (mittlere und nordöstliche Region Rokycany) bis zum Ende des Mittelalters überdauerte. Dazu bildet ein zweites Gebiet mit Indizien für eine regelmäßige Anordnung des Anwesens und mehrteiligem (dreiteiligem) Haus einen Kontrast (Südwesten und Süden der Region). In der Region Rokycany ist es auch gelungen nachzuweisen, dass die Untertanen ausgiebig dem Abbau und der Verarbeitung von Eisenerzen nachgingen, was bislang eines Vergleiches entbehrt.